

Apor Balázs
**A Rákosi-kultusz kialakulása
és megnyilvánulásai 1945 után**

Bevezetés¹

A kommunizmus sztálini korszakának egyik legpregnansabb jellemzője a személyi kultusz. A személyi kultusz, amely jópár vonatkozásban párhuzamba állítható a korai kereszténységre jellemző szentkultusszal – így például az ikonográfia és a vezetők képeivel kapcsolatos propaganda tekintetében –, a bukott Romanov-dinasztia romjaira épülő, külpolitikailag konszolidálódó bolsevik Szovjetunióban született meg a Lenin halálát követő időszakban. Megteremtése Sztálin és propagandagépezete aprólékos munkájának eredménye. Sztálin a hatalom kisajátítása után nekilátott a kereszténység helyébe állítandó új „vallás” és annak kultuszrendszere kidolgozásához. Első lépésként a halott Lenint emelte ki a hétköznapi halottak sorából: testét bebalzsamoztatta, nyughelye fölé mauzóleumot építtetett, és az ősi Szentpétervárt Leningrádra keresztelte. Így jött létre az az abszurd szituáció, hogy az ateista Leninből kultikus tárgy, szent ereklye lett, sírhelyéből – mauzóleumából – pedig *locus sanctorum* – szent hely – és a kommunizmus legfőbb zarándokhelye.² Azáltal, hogy privilegizálta Lenin emlékezetét, és megközelíthetetlen magasságba emelte őt, Sztálin helyet teremtett saját kultusza kialakításához, amely kezdetben gyakorlatilag a Leninnel való kapcsolatából építkezett. A mester és tanítvány viszonyaként megjelentett kapcsolat a hatalom kontinuitását volt hivatott kifejezni, tehát Sztálin hatalmának egyfajta szakrális legitimációjául szolgált, hiszen az immár „istenné” vált Lenin „legjobb tanítványa”, Sztálin az egyetlen, aki a mester által kijelölt úton vezetni képes népet és a Pártot. A Lenint övező kultikus tisztelet árnyékából kinövő Sztálin-kultusz fokozatosan megközelítette, és a II. világháborút követő időszakban túl is lépte a Lenin körüli vallásos hódolat mértékét. A Közép-Európa felszabadítójának szerepében tetszelgő hadvezér nem elégedett, nem elégedhetett meg a tanítvány szerepével, az első helyre pályázott. Ennek értelmében a Lenin–Sztálin kapcsolat új értelmezést kapott 1945 után: a mester és tanítvány viszony próféta-megváltó viszonyná alakult. Lenin a bolsevizmus első számú apostola maradt ugyan, de szerepe nagyban módosult, és főleg arra korlátozódott, hogy előkészítse a megváltó, Sztálin eljövetelét. Szemléletesen tükrözi a megváltozott szerepköröket az 1946-ban készült „Az eskü” című film, amely

¹ A dolgozat a Politikátörténeti Alapítvány támogatásával készült.

² Radzinszkij, Edvard: *Sztálin*. Budapest, 1997. 253.

Sztálin Lenin sírjánál elmondott fogadalmát formázta meg: „Berija, amikor átadta a kijavított forgatókönyvet Csiu-relinnek, a rendezőnek, megmagyarázta: »Az eskü-nek magasztos filmnek kell lennie, amelyben Lenin az Evangélium Keresztelő Szent Jánosa, Sztálin pedig maga a Messiás.«”³

Sztálin tehát népszerűsége csúcán volt, és az őt övező kultikus tisztelet is fénykorát élte, amikor Közép- és Kelet-Európában, a szovjet érdekszférába kerülő országokban megkezdődött a kommunizmus térhódítása. A térségben 1948-49-re sorra megtörtént a helyi kommunista pártok politikai hatalomátvétele, amivel egy olyan korszak vette kezdetét a régió történetében, amelyet szovjetizációnak vagy sztálinizációnak nevez a történetírás. Ennek a folyamatnak szerves része volt az ország és a Párt vezetőjével vagy vezetőivel kapcsolatos kultusz Sztálin-féle változatának átvétele is.

A közép-európai vezetők kultuszában kevés kivétellel megjelent az összes elem, amely különböző mértékben szerepet játszott Sztálin kultuszának kialakulásában. Ennek értelmében a Leninnel való – valós vagy fiktív – kapcsolat kihangsúlyozása is változatos formákat öltött, de mégsem szerepelt olyan domináns jelleggel, mint Sztálinnál. Ez arra az okra vezethető vissza, hogy ezekben az országokban a Lenintől eredeztetett hatalom nem volt elegendő legitimációs tényező, hiszen nemcsak egy új vezető hatalmának párton belüli elfogadtatásáról volt szó, mint Sztálin esetében, hanem egy új politikai rendszer, a kommunizmus „importjáról”, törvényesítéséről is. Éppen ezért az egyes helyi vezetők kultuszának jellegére nemcsak a sztálini minta, hanem az adott ország politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális viszonyai is erősen rányomták bélyegüket. A helyi viszonyok érvényesülése ellenére a „tábor” vezetőinek kultusza nem volt a Sztálin-kultuszhoz hasonlóan korlátlan: a kommunizmus panteonja zárva maradt a „fiókdiktátorok” előtt, ami tökéletesen jelzi, hogy a kommunista vezérkultusz Közép- és Kelet-Európában nem egymással egyenlő súlyú vezetők kultuszainak összességéből állt, hanem erősen hierarchikus jelenség volt. A vezetők rangsorának első két helye – vagy két első helye – megkérdőjelezhetetlenül Lenin és Sztálin számára volt fenntartva. A csúcson, elérhetetlen messzeségben állt Lenin, a bolsevizmus apostola, közvetlenül utána – vagy mellette – következett Sztálin, Lenin utóda, művének befejezője és „Európa szabadítója”. Az „istenek” között kapott helyet a kommunizmus ideológiájának két kidolgozója, Marx és Engels is. A helyi pártvezérek csak ezután következhetek a sorban – főleg a nemzetközi munkásmozgalomban játszott szerepük által meghatározott sorrendben. A személyi kultusz azonban nemcsak nemzetközi viszonylatban, hanem helyi szinten is hierarchikus jellegű volt. A párt vezetőjéhez közel álló, fontosabb pártfunkcionáriusokkal, katonai vezetőkkel – Molotov, Vorosilov vagy Magyarországon például Nógrádi Sándor – kapcsolatban is megjelentek a dicsőítés különböző formái, amelyek természetesen nem érhetek fel a vezér körüli hódolat mértékével. A helyi hierarchia, ellentétben a nemzetközi rangsorral, állandóan változott a politikai viszonyoknak megfelelően, amit jól tük-

³ Uo. 627.

röznök a különböző rendezvények protokoll-listái. Éppen ezért nem alakulhattak ki tartós, stabil helyek a rendszerben; a pozíciók jórészt átmenetiek voltak.

A hierarchikusságon kívül a kommunista vezető- vagy vezérkultusz másik jellemző tulajdonsága, hogy jelentős részben felülről indukált jelenség volt, amit jól mutat a vezető személyekkel kapcsolatos népszerűsítő propaganda intenzitása, illetve a propagandagépezet által alkotott vezérkép egyes elemeinek valóságtartalma. Természetesen az egyes vezetők kultusza nem kizárólag a pártpropaganda által gerjesztett mesterséges népszerűsége épült. Jónéhány kelet-európai kommunista vezető – a teljes hatalomátvétel előtt – tényleges népszerűségnek örvendett, főleg a két világháború közötti és a II. világháború alatti ellenállási mozgalomban, valamint – mint például Rákosi Mátyás esetében – a háború utáni újjáépítési munkában betöltött szerepe miatt. Összességében azonban a központilag irányított „vezényelt színjáték”, illetve a „hű szeretet”⁴ arányát az egyes vezetők kultuszában meglehetősen nehéz lenne pontosan meghatározni.

A fentiek alapján megállapítható, hogy a Rákosi-kultusz nem volt elszigetelt jelenség, hanem egy olyan folyamat szerves része, amely a nemzetközi kommunista mozgalmat a II. világháború után általában jellemezte. Ennek értelmében ugyanúgy a sztálini kultusz vette alapvető mintájául, és ugyanúgy tagozódott be a személyi kultuszok hierarchiájába, mint a többi vezető kultusza Közép-Európában.

A Rákosi-kultusz gyökerei

Amikor Rákosi 1945-ben hazaérkezett Szovjetunióbeli emigrációjából, már vitathatatlanul az MKP első számú vezetőjének számított. Nimbuszának gyökerei az I. világháborúig, illetve a két világháború közötti időszakig nyúlnak vissza. Azok az elemek tehát, amelyekből későbbi kultusza táplálkozik, nagyjából ennek a korszaknak a termékei: az I. világháborús orosz hadifogság, ahonnan 1918-ban hithű kommunistaként tért vissza Magyarországra, az 1919-es tanácsköztársaságban betöltött népbiztosi pozíció, illetve a proletárdiktatúra leverése után – 1921-től – az Internacionálé titkáráként a nemzetközi kommunista mozgalom szervezésében vállalt tevékeny szerep mind hozzájárultak ahhoz, hogy Rákosiból az MKP első embere váljék. Mindezek ellenére a legfontosabb elem, amely már önmagában is elegendő lett volna az üdvösséghez, az a nemzetközi visszhangot is kiváltó esemény volt, amely Rákosi-perként vonult be a történelembe. Rákosi 1924-ben érkezett Magyarországra, hogy átvegye az illegális kommunista párt szervezését, de még szinte bele sem kóstolhatott az illegális ízébe, amikor a rendőrség letartóztatta. Az emigráns kommunista vezetők (Kun Béláék) és maga Rákosi is tudatában volt, hogy sokáig nem

⁴ Nemes János: *Rákosi Mátyás születésnapja*. Budapest, 1988. 11.

maradhat rejtve, mégis tudatosan vállalta küldetését, valójában azért térve haza, hogy pere legyen,⁵ hiszen „a letartóztatás beletartozott a forradalmárrá válás kötelező programjába, mert lehetőséget adott a legizgalmasabb szereplésre: a bírósági tárgyalásra”.⁶ A tárgyalás a konspiratív mozgalom legfontosabb eleme volt, mert olyan fórumot biztosított számára, amelyen keresztül a kommunista jelszavak széles körű – nemzetközi szintű – nyilvánosságot kaphattak. Az Izvesztija jellemzése szerint „a Rákosi-tárgyalás legyűrhetetlen kommunista propaganda”.⁷ Rákosi első pere (1925) a kommunista mozgalom – köztük Kun Bélának – várakozásainak megfelelően valóban jól sült el; a vádlott hangzatos kijelentésekkel védte és hirdette a kommunista eszméket, vádolta a „nép kizsákmányolóit”. A letartóztatás, a tárgyalás, a börtönbüntetés, amelyre ítélték, és a börtönben való kitartó magatartása (éhségstrájk stb.) Rákosit a munkásmozgalom önfeláldozó hőségévé, mártírjává tette, akinek kiszabadítása érdekében nemzetközi mozgalom indult. A kor baloldali érületű és kommunista közéleti emberei, írói – többek között Klara Zetkin, Dimitrov, Henri Barbusse, Martin Andersen Nexö, Romain Rolland stb. –, valamint európai munkáslapok – Rundschau, Inprekator, Pravda – tiltakoztak Rákosi statáriális bíróság elé állítása, majd börtönbe zárása ellen. 1935-ben, amikor Rákosit büntetése letöltése után ismét bíróság elé állították az 1919-es tanácsköztársaságban betöltött népbiztosi tevékenysége miatt, a tiltakozás még nagyobb méreteket öltött, és jópár helyen – természetesen főleg a Szovjetunióban – szimpátiatüntetésekre is sor került. A második per egyébként ismét az elvárásoknak megfelelően alakult: a „kirakatper” tökéletes reklámot nyújtott a kommunizmus számára, aminek eredménye Rákosira nézve rokonszeny-megnyilvánulások tömege és életfogytiglani börtönbüntetés lett. A per és a 15 év börtön Rákosit minden kétséget kizáróan magyarországi és emigráns elvtársai fölé emelte, és nemzetközi ismertséget, népszerűséget hozott számára. Ezért amikor 1945. január 30-án a Szovjetunióból ismét Magyarországra, Debrecenbe érkezett, a kommunisták egyértelműen pártjuk legelső embereként köszöntötték.

Rákosi Mátyás magyarországi népszerűségének a legnagyobb lendületet – a fentebb vázolt elemeken kívül – a világháború utáni újjáépítés adta. A kommunista párt Budapest romtalanításában és újrafelépítésében játszott szerepe, illetve a koalíciós kormány és a Gazdasági Főtanács gazdasági és szociális intézkedései – az új forint megteremtése, a tej és a villany árának csökkentése, a mezőgazdasági munkások bérének növelése stb. – mind hozzájárultak ahhoz, hogy az MKP és vezetője, Rákosi Mátyás országos népszerűségre tegyen szert. Ezt erősítette fel a kommunista pártban már ekkor működő mechanizmus, amely a személyi kultusz egyik fontos jellemzőjévé vált az 50-es években, és amely a párt és az ország eredményeit a párt vezetőjével azonosította. Az

⁵ Pünkösti Árpád: *Rákosi a csúcson 1948-1953*. Budapest, 1996. 48.

⁶ Radzinszkij, Edvard: i. m. 59.

⁷ A Rákosi-per (Izvesztija, 1926. július 18). In: *A Rákosi-per*. Szerk.: Györfly Sándor. Budapest, 1950. 114. (A továbbiakban: A Rákosi-per.)

asszociációk, amelyek Rákosi nevével kapcsolódtak össze már 1945–47-ben is elég sokrétűek voltak; az ő érdemeinek állították be a háborús hadifoglyok hazatérését, a Csehszlovákiából áttelepült magyarok letelepítését, de így válhatott Rákosi a „forint apjává” is. Mindezek következtében Rákosi 1947-ben főleg vidéken az értelmiség és a kispolgárság, de leginkább a vidéki és fővárosi munkásság körében a legnépszerűbb politikusok közé tartozott.⁸

Rákosi széles körű népszerűsége a háború utáni magyar társadalom radikalizálódását, balra tolódását is jelzi. A második „világégés” utáni időszakban egész Európában megerősödtek a baloldali mozgalmak, és egyre szélesebb körben váltak elfogadottá a baloldali eszmék. A háborús vereség miatt a magyar társadalom is erősen radikalizálódott, és fogékonyabbá vált a kommunista ideák, jelszavak iránt. Ennek következtében a Magyar Kommunista Párt társadalmi bázisa is jelentősen megnőtt, és a volt illegális mozgalom meghatározó tömegpárttá nőtte ki magát. A baloldali eszmék térnyerése a magyar társadalomban a két világháború közötti baloldali mozgalmakat, a kommunizmust és ezzel együtt Rákosi tevékenységét is más megvilágításba helyezte, így Rákosinak nemcsak az újjáépítés ideje alatt, hanem a két világháború között betöltött szerepét is új szempontok szerint értékelték, értelmezték, ami hozzájárult Rákosi népszerűségének növekedéséhez 1945 után.

A Rákosi-kultusz szakaszai

Rákosi Mátyás magasztalása, dicsőítése nem a kommunista hatalomátvétel után kezdődött. 1945-ben, hazatérésekor már készen állt a kommunista sajtóban – azaz a Szabad Népből és a regionális lapokban – az az alap-fogalomkör, amely Rákosi jellemzésére szolgált. Készen állt az a koreográfia is, amely Rákosi beszédeit, látogatásait, egyszóval személyes megjelenését jellemezte. Az az ábrázolás, amely közvetlenül hazatérése után már megjelent Rákosiról a sajtóban, gyakorlatilag változatlan maradt egészen 1956-ig. Elemei ugyan jelentős mértékben bővültek 1948 után, majd szűkültek 1953-ban, de összességében az alap Rákosi-kép, amely jelentős részben a Rákosi-perben kialakított ábrázolásmódra épül, változatlan maradt a korszakban. Ehhez hasonlóan a figurájával kapcsolatos legendák sem mind kizárólag a hatalomátvételt követő időszak szüleményei. A perai alatt és a börtönben tanúsított magatartása számos történetet inspirált a vádlottak padján is vádlóként viselkedő Rákosiról, a kommunista kitartás és hősiesség megtestesítőjéről. Ezek alapján az sem meglepő, hogy a spanyol polgárháborúban harcoló magyar brigád felvette az ő nevét, és az sem, hogy volt börtöntársa, Horváth Imre a börtönben használt dézsáját és evőeszközeit ereklyeként osztogatta fiatal kommunistáknak.⁹

⁸ Pünkösti Árpád: *Rákosi a hatalomért 1945–1948*. Budapest, 1992. 9.

⁹ Uo. 45.

A Rákosi Mátyás körül kialakult kultusz 1945 után, a vezér népszerűsítésével kapcsolatos propaganda alapján kronologikusan négy részre oszthatjuk. Az 1945 és 1947 közötti szakasz a párton belüli kultusz időszaka, ami a koalíciós időszak egyik jellegzetessége volt, és korántsem kizárólag csak a kommunista pártot jellemezte. A koalícióban részt vevő politikai pártok vezetői is különleges tiszteletben részesültek pártjuk részéről (pl. Veres Péter vagy Tildy Zoltán), és némileg hasonlóan ábrázolták őket a különböző pártlapokban, mint Rákosit. Magasztalásuk mértéke ennek ellenére nem ért fel Rákosiéval, hiszen nem kapcsolódtak össze személyükkel hasonló „legendás” tettek, mint a kommunista párt vezetőjével. Az MKP-n belül sem volt kizárólagos Rákosi Mátyás dicsőítése 1945-ben. Ő állt ugyan a párthierarchia legfelső fokán, és őt övezte különleges tisztelet, de a párt többi vezetőjével kapcsolatban is különféle magasztos ábrázolási formák léteztek. Nógrádi Sándor népszerűsége például – amelyet világháborús partizántevékenysége keltett életre – az ország északi, északkeleti részében vetekedett Rákosiéval is, ami jól megfigyelhető a helyi lapok – pl. Szabad Magyarország – hasábjain megjelenő Nógrádi ábrázolásokból. Az országos pártvezetők közül főleg Gerő Ernő a „hídverő”, Vas Zoltán, Révai József, Farkas Mihály és Rajk László örvendett jelentős népszerűségnek, de természetesen Rákosinak ők sem érthettek nyomába.

Az 1945-től 1947-ig terjedő időszakban a propaganda legfontosabb és szinte kizárólagos eszköze a napi sajtó, a Szabad Nép és a helyi kommunista lapok voltak. A kommunista párt céljai között ekkor még nem a hatalomátvétel állt az első helyen, hanem az ország újjáépítése, ezért az újjáépítést a Szabad Nép elsősorban arra használta fel, hogy az MKP-nek jelentős tömegbázist szerezzen. Másodlagos szempont volt csak a párt vezetőinek népszerűsítése. Éppen ezért a pártpropagandában a mozgósító jelleg dominált, aminek célja az újjáépítési mozgalom lendületének fenntartása volt, és még nem Rákosi kizárólagos propagálása. A fordulatot a propaganda jellegében és célkitűzéseiben – csakúgy, mint a politikai életben – az 1948–49-es esztendő hozták. A kommunista párt hatalomátvételével és az új, egyesült kormányzópárt kialakulásával, a propagandagépezet legfőbb célkitűzése csakis a hatalom legitimációjának elősegítése lehetett. Erre lehetőséget nyújtott elsősorban az 1848/49-es forradalom és szabadságharc centenáriumának ünnepe, másodsorban pedig az 1949-es parlamenti választás. 1848 hagyományai mélyen gyökereztek a társadalmi tudatban, de a két világháború közötti korszak ellenforradalmi jellegéből adódóan, nem érvényesülhettek természetes formában, csak a hivatalos Széchenyi-kultusz alkotóelemeként. Éppen ezért „a [Horthy-]rendszer legradikálisabb baloldali ellenzéke számára a Horthy-rezsim – jellegéből, természetéből következően – szinte felkínálta 48-at, legalábbis a szándékolt gyökeres társadalmi és politikai változások eszmei burkaként”.¹⁰ A centenárium tehát azáltal, hogy hidat teremtett a 48-as hagyományok és a kommunista eszmék között – ezzel fejezvé ki a

¹⁰ Gerő András: *Az államosított forradalom. 1848 centenáriuma*. Budapest, 1998. 13.

Dekoráció a kommunista párt soproni szervezetének székházán

Forrás: Gerő András: *Az államosított forradalom. 1848 centenáriuma*. Bp., Új Mandátum 1998. 79.

forradalmi kontinuitást –, az új rendszer ideológiai legitimációjának bázisául szolgált.

Ahogy lépésről-lépésre kialakult a totalitárius állam, úgy változott meg fokozatosan a propaganda jellege: megőrizte ugyan mozgósító jellegét – próbálta fenntartani az újjáépítésre jellemző lelkesedést és dinamizmust –, de új vonásokkal is gazdagodott, és legfontosabb célja 1948 után az új államhatalom és vezetőinek elfogadtatása lett. A teljes hatalomátvétellel és az államosítások megkezdődésével lehetőség nyílt a propaganda eszközeinek kibővítésére is. A fordulat évéig a propaganda első számú szócsövei a Szabad Nép és a helyi kommunista lapok voltak, 1948-tól azonban lehetővé vált vizuális eszközök, propagandafilmek, filmhíradók, képek és festmények alkalmazása a rendszer és a vezetők – elsősorban Rákosi Mátyás – népszerűsítésében. A társadalmi tudat formálásának egyik eszközeként fontos szerep jutott a tömegdaloknak is, de az integratív propaganda céljainak elérésében a legnagyobb lépést az irodalmi élet „megszelídítése” jelentette, az a folyamat, amelyet Czigány Lóránt az irodalom államosításaként jellemez, és amelynek eredményeként az államhatalom elérte az írott szövegek útjának ellenőrzését az írótól az olvasóig.¹¹ A propaganda, amely immár minden lehetséges manipulációs eszközt felhasználva, totális jellegűt öltött, 1949-től kezdve nagy hangsúlyt fektetett a párt vezetőinek, elsősorban Rákosi Mátyásnak a népszerűsítésére. A legitimációs folyamat részeként megtörtént Rákosi hatalmának legitimálása is: mivel a kommunista párt saját

¹¹ Czigány Lóránt: *Nézz vissza haraggal! Államosított irodalom Magyarországon*. Budapest, 1990. 16.

magát '48 kizárólagos letéteményesének és hagyományai folytatójának tartotta, így a párt vezetője, Rákosi Mátyás, Kossuth Lajos, a 48-as forradalom vezére művének folytatója, eszmeileg és politikailag egyetlen és méltó örököse lett.

A másik legitimációs tényező, az 1949-es választás, amely jogilag törvényesítette a már kialakult hatalmi helyzetet, Rákosi totális kultuszának főpróbájává vált. Habár a választási kampánynak egy politikai párt, az MDP (Magyar Dolgozók Pártja) propagálása volt az elsődleges célja, Rákosi népszerűsítése addig szokatlan intenzitással jelentkezett. Ő állt a propaganda fókuszában, amelynek eszközei a totalitáriánus állam kialakulása következtében jelentősen kibővültek. A sajtó és a rádió az ő beszédét visszhangozta, a tüntetéseken – többek között – az ő képeit hordozták, röpcédulákon népszerűsítették az életrajzát, és intézményeket neveztek el róla. Ezek mind előre jeleztek Rákosival kapcsolatban egy sokkal erőteljesebben jelentkező magasztalási formát, amely az 1949-et követő időszakban valóban létrejött. Az 1949 májusától 1953 júniusáig terjedő szakasz a Rákosi-kultusz csúcspontja, majd hogyanem kizárólagossá válásának időszaka. A totális propaganda középpontjában minden lehetséges tömegmanipulációs eszközzel Rákosi személyének dicsőítése és magasztalása állt. A legendák személyével kapcsolatban, amelyek főleg irodalmi formában jelentek meg, tömegessé váltak, nem nélkülözvén az elferdített vagy teljesen fiktív elemeket sem. Az asszociációk, amelyek Rákosi nevét eddig az ország eredményeivel kapcsolták össze, 1949-től kezdve egyre szélesebb méreteket öltöttek, gyakorlatilag kiterjedtek az élet minden területére, és – egészen abszurd módon – olyan dolgokkal is összeköttetésbe hozták alakját, mint a történettudomány és a költészet. Így válhatott Rákosi különböző értelmezések szerint a legnagyobb történészé, illetve költővé. A kultusz csúcsa Rákosi 60. születésnapja, amelyhez mintát Sztálin 1949-es 70. születésnapja adott. Erre az alkalomra életrajzok jelentek meg, munkaversenyek indultak, tetőzött a névadási hullám stb. Az egész ünnepségsorozat és a Rákosi-kultusz az operaházi, születésnap gálán csúcsozott ki, és ez jelentette Rákosi magasztalásának tetőpontját is. Ezután a személyével kapcsolatos kultikus tisztelet jellege gyakorlatilag változatlan maradt egészen 1953. március 5-ig, Sztálin haláláig. Eddig az időpontig Rákosi és a közép-európai vezetők kultusza a Sztálin kultusza által meghatározott korlátok között mozoghatott. Sztálin halála azonban új helyzetet teremtett. „Minden kor és minden nép legnagyobb lángelméjének”¹² a helye a hierarchiában ugyan megkérdőjelezhetetlen maradt egészen az SZKP XX. Kongresszusáig (1956. február 14-25.), de a szovjet vezetők közötti személyi ellentétek, és az ebből következő hatalmi válság egy időre rendezetlenül hagyta a személyi kultusz és a fiókdiktátorok személyének kérdését. Ez idő alatt Rákosi kultusza változatlan formában virágzott, azzal a különbséggel, hogy eltűnt a leghatalmasabb korlátozó tényező, Sztálin. A felhőtlen boldogság azonban nem tartott sokáig, mert a rendeződő szovjet viszonyok és a megváltozott érdekek Rákosit is elmozdították helyéről.

¹² Radzinszkij, Edvard: i. m. 626.

1953. június 27-e után mindezek ellenére nem szűnt meg teljesen a Rákosi-kultusz, igaz a Rákosi ábrázolások összehasonlíthatatlanul visszafogottabban jelentkeztek ezután a sajtóban. Rákosi továbbra is fontos pozíciót töltött be a pártban, és ahogy fokozatosan újra visszatért a hatalomba, úgy erősödött fel ismét kultusza, habár az 1952–53-as szintet többé már nem érhetette el. A Rákosi névvel összekapcsolódott személyi kultusz teljes megszűnése csak Rákosi második eltávolítása (1956 júniusában) és az 1956-os forradalom hatásának köszönhető.

A koalíciós időszak

„Elhozta Önöknek a magyar proletariátus nagy vezérének Rákosi Mátyás elvtársnak az üdvözlését” – idézte az észak-magyarországi kommunista napilap, a Szabad Magyarország Fekete Mihály, miskolci párttitkár szavait 1945. február 28-án, alig egy hónappal Rákosi hazatérése után. A vezér „titulus”, amely az idézetben Rákosi neve mellett szerepel, valójában nem 1945-ben kapcsolódott először össze személyével. A perek és a 15 év fegyház ideje alatt a nemzetközi és a szovjet sajtóban, illetve a magyar emigráns kommunisták lapjaiban többször előfordultak az olyan jellemzések, amelyek Rákosit „munkásvezérnek”¹³, „a magyar munkásmozgalom ismert”¹⁴ vagy „kimagasló vezérének”¹⁵, illetve „a magyarországi dolgozók rettenthetetlen és önfeláldozó vezérének”¹⁶ írják le. Azok az ábrázolások tehát, amelyek Rákosit a magyar proletariátus vezéréként jelenítik meg, nem voltak új jelenségek a kommunista nyelvezetben. A hasonló jellemzések általánossá válása az 1945 utáni kommunista sajtóban azt a célt szolgálta, hogy Rákosi vezető szerepét – egyelőre még csak a munkásmozgalmon belül – tudatosítsa a magyar társadalomban.

Akárcsak a „vezér” cím, Rákosi ábrázolásának alapvető mintái is a perek és a börtönévék időszakának termékei. 1945-ben a kommunista sajtóban kirajzolódott Rákosi-kép legnagyobb részt a 15 év alatt kialakult Rákosi-mítoszokból épült fel. Heroikus magatartása a bíróság előtt, ahol „pörölycsapásként zuhanó” szavai „vádakká sűrűsödtek”¹⁷, és a „vádoltak padja szószékké változott”¹⁸, majd kitartó viselkedése a börtön évei alatt a kommunisták szemében élő legendává tették alakját. „Neve a kommunista harcos bátor, önfeláldozó elvi küzdelmének szimbólumává lett, magatartása a polgári bíróság előtt a bolsevik bátorság példaképe.”¹⁹ Nem csoda tehát, hogy kiszabadulása után és hazatéré-

¹³ Dimitrov Rákosi Mátyásért. In: *A Rákosi-per.* 228.

¹⁴ Rákosi Mátyás megérkezése a Szovjetunióba (Pravda, 1940. november 5.). In: Uo. 560.

¹⁵ Rákosi Mátyás megérkezése Moszkvába (Pravda, 1940. november 7.). In: Uo. 562.

¹⁶ Szabadítsátok ki Rákosi Mátyást! (Sarló és Kalapács, 1935. július 15.). In: Uo. 468–469.

¹⁷ Szabad Magyarország, 1945. március 25.

¹⁸ A Rákosi-per (Izvesztija, 1926. július 18.). In: *A Rákosi-per.* 114.

¹⁹ Gerő Ernő: Rákosi Mátyás kiszabadult (Új Hang, 1940. december.). In: Uo. 564.

sekor a róla írt jellemzések középpontjában elsősorban a két per és a fegyház évei alatt kialakult legendák álltak, és ezek tették ki 1945-ben az ábrázolására használt alap-fogalomkör legnagyobb részét. Mindezek ellenére a valódi, országos népszerűséget az újjáépítés hozta meg Rákosi számára, amelyet a kommunista lapok módszeresen előkészítettek, majd propagáltak. Az előkészítettséget mutatja, hogy még szinte el sem kezdődött az ország újjáépítése, amikor Rákosit a Szabad Magyarország már „az egész magyarság szabadságharcos törekvéseinek letéteményeseként” és az „ország demokratikus újjáépítéséért vívott harc körültekintő irányítójaként”²⁰ jellemezte.

A társadalmi demokratizálódás és a Rákosi népszerűsége felé vezető úton az első lépést az 1945. márciusi földosztás jelentette, amelyet a kommunista sajtó, a pártpropaganda kizárólagos eszköze az időszakban, Rákosi nevével kapcsolt össze: „Aki nekünk földet adott, annak neve legyen áldott» – mondotta egy ízben Rákosi Mátyás elvtársnak egy Szolnok megyei újgazda küldöttség”.²¹ Rákosi nevének felmerülése a földosztással kapcsolatban egyrészt a kommunista mozgalomnak abból a jellegzetességéből eredeztethető, amely a párt – később az ország – vívmányait a párt vezetőjének kizárólagos érdemeként jellemzi; másrészt pedig a földosztás lehetőséget adott arra, hogy a sajtó Rákosit jövőbelátó képességekkel ruházza fel, hiszen az emlékezetes 1926-os törvényszéki tárgyaláson az utolsó szó jogán többek között kijelentette, hogy „a földet Magyarországon csak a kommunisták fogják felosztani!”²² A mondat ezek után nem hiányozhatott egyetlen Rákosi-perről szóló cikkből, beszámolóból, sőt irodalmi alkotásból sem, mert Rákosi látnoki képességeit és ezzel együtt a párt, illetve az ország vezetésére való rátermettségét igazolta. Ugyancsak az MKP első emberének jóstehetségét kívánta érzékeltetni az a pár hónappal később megjelent kötet, amely a két világháború közötti és a II. világháború alatti beszédeit és írásait gyűjtötte össze. „A magyar jövőért” című könyvről szóló ismertetések a kommunista lapokban a szerzőt mindent tudó váteszként jelenítik meg, aki nemcsak a jelent jósolta meg tökéletes pontossággal, hanem biztosan látja az eljövendőt is: „aki Rákosi könyvét figyelmesen olvassa, megállapíthatja, hogy mindaz, amit a Kommunista Párt évekkel ezelőtt mondott, bekövetkezett”, ezenkívül „Rákosi könyve nemcsak az MKP eddigi politikájának helyességét bizonyítja, hanem mutatja az utat a jövőbe is.”²³

A földosztást követően fellendülő újjáépítési mozgalom 1945. május 1-jére érte el a csúcspontját. A budapesti ünnepi nagygyűlés, amely a koalíciós pártok együttműködése következtében hatalmas tömeget vonzott, Rákosi Mátyás hazatérése utáni, első igazán jelentős nyilvános megjelenésének helyszíne volt. A felvonuláson, amelyet a Szabad Nép „egyetlen tűzfolyóként” jellemez, Lenin és Sztálin képei mellett megjelentek a koalíciós pártok vezetőinek hordozható

²⁰ Szabad Magyarország, 1945. március 4.

²¹ Szabad Nép, 1947. március 9.

²² A Rákosi-per, 129.

²³ Szabad Nép, 1945. június 10.

portréi is a tömegben, többek között Rákosi Mátyásé. A hatásos belépőhöz tehát minden adott volt, tömeg, hangulat és lelkesedés. A kommunista napilap a következőképpen tudósít az MKP vezetőjének fellépéséről: „Ezután a Magyar Kommunista Párt vezére, Rákosi Mátyás lépett a szónoki emelvényre. Óriási lelkesedés fogadta. »Éljen Rákosi! Éljen Rákosi!«, harsogta percekig a hatalmas téren elhelyezett tömeg. – Szabadság! – kezdte beszédét Rákosi elvtárs és a tér minden szögletéből százazrek zúgták vissza: Szabadság!”²⁴ A lap ezek után teljes terjedelemben közli Rákosi beszédét. A különösen hangsúlyosnak gondolt részeknél zárójeles közbeszúrásokat találhatunk, amelyek a tömeg valódi vagy esetenként vélt reakcióját kívánták érzékeltetni (pl.: *Taps, Úgy van!, Viharos helyeslés, Éljen Rákosi!, Hosszan tartó lelkes éljenzés és taps, Szünni nem akaró lelkesedés* stb.). A szónoklat végén a cikk szemléletesen ábrázolja a gyűlésen részt vevő tömeg reakcióját: a lelkesedést és az éljenzéseket.

A Rákosi beszédeiről szóló tudósítások, amelyek Rákosi népszerűsítésének fontos elemei voltak, nagyobb részben a május 1-jei beszédhez hasonló mintára íródtak. Az ábrázolásmód és nyelvezet, amely ezeket a cikkeket jellemzi, gyakorlatilag változatlan maradt az 1953-ig terjedő időszakban. A „vezér” tüntetéseken, nagygyűléseken vagy gyárlátogatásokon elmondott szónoklatait általában hosszas ováció, éljenzés és „szünni nem akaró taps” előzi meg: „ujjongó lelkesedés, percekig tartó taps és tüntetés fogadja a gyűlés következő szónokát Rákosi Mátyást, az MKP szeretett vezérét”²⁵ (a „vezér” szó immár Rákosi állandó jelzőjévé vált). A beszéd hangsúlyosabbá tétele érdekében a fentebb már illusztrált közbeszúrásokat alkalmazta a cikkíró, leggyakrabban a „szünni nem akaró...” kifejezést.²⁶ A szónoklatok leggyakrabban hatalmas örömműnnepeben végződtek. A jelenlevők, ha esetleg még nem álltak volna, helyükről felpattanva tapssal és hosszas éljenzéssel nyilvánították ki lelkesedésüket: „A beszéd utolsó szavai után a küldöttek helyeikről felemelkedve, ütemes tapssal, percekig át ünnepelték pártunk vezérét, Rákosi elvtársat”²⁷; „Mámoros lelkesedéssel éljenzi a zúgó tömeg Rákosi elvtárs befejező szavait”.²⁸ Érdekes ezen a ponton a Szabad Nép nyelvezetét egy nem kommunista lap, a Szabad Szó – a Nemzeti Parasztpárt lapja – nyelvezetével összevetni. Rákosi május elsejei beszédét jóval rövidebb terjedelemben közlik a parasztpárti lapban, és Rákosi színrelépése sem olyan teátrális jellegű, mint a Szabad Nép hasábjain („Rákosi Mátyás beszéde ... az MKP képviselőjében”²⁹). A kommunista lapra jellemző lelkesítő, magasztos leírások a beszédéről szintén hiányoznak a Szabad Szóból, akárcsak az írott szöveget drámaibbá varázsoló zárójeles közbeszúrások.

²⁴ Szabad Nép, 1945. május 3.

²⁵ Szabad Nép, 1945. május 9.

²⁶ A három pont helyébe bármilyen kerülhetett: lelkesedés, éljenzés, ováció, de leggyakrabban a taps.

²⁷ Szabad Nép, 1945. május 23.

²⁸ Szabad Nép, 1945. május 9.

²⁹ Szabad Szó, 1945. május 1.

Úgy gondolom, hogy az előbbieik jól illusztrálják azt a jelenséget, amelyet párton belüli kultusznak lehet nevezni. Annak ellenére, hogy a május elsejei felvonulás lényegében a koalíció égisze alatt jött létre, és Rákosin kívül felszólltak a koalíciós pártok főbb vezetői is, az egyes politikusok és beszédek ábrázolása terén éles különbségek vannak a koalíciós pártok lapjai (nemcsak a Szabad Szó) és a Szabad Nép között. Az előbbieken a tudósítások középpontjában maga a konkrét esemény, így május 1-je esetében a felvonulás jellemzése, és az egyes politikusok beszédeinek viszonylag egyenlő arányú ismertetése, illetve a hangsúlyosabb részek kiemelése áll, míg a Szabad Nép és a vidéki kommunista lapok egyértelműen Rákosi személyére, fellépésére és beszédére fókuszálnak. Természetesen a koalíciós lapok is saját pártjuk vezetőinek beszédét hozzák le a leghosszabb terjedelemben, de ez mégsem annyira nyilvánvaló, szembetűnő módon érvényesül, mint a Szabad Nép esetében. A Rákosi-centrikusság oka részben abban keresendő, hogy a kommunista sajtó – itt újra fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy ebben az időszakban a pártpropaganda egyetlen hatékony eszköze – igyekezett életben tartani Rákosi két világháború között kialakult nimbuszát. Ezt a célt szolgálta a személyével kapcsolatos erőteljes sajtópropaganda, amely a pártvezér szinte minden nyilvános fellépéséről tudósított, és beszédeit – például az MKP 1945-ös pütkösi konferenciáján elhangzottat – szinte kivétel nélkül teljes terjedelemben vezércikként közölte. Azt a magasstos nyelvezetet pedig, amelyben a Rákosiról szóló cikkek a perek és a börtönévek alatt íródtak, és amely használatának fő célja az volt, hogy a vádlottból kommunista hőst és mártírt faragjon, szükségszerűen használni kellett 1945 után is, ha Rákosi nimbuszát változatlanul fenn akarták tartani.

A Szabad Nép által visszatükrözött lelkesedést, amely a május elsejei felvonulást is jellemezte, az MKP-nek nem sikerült politikailag a legmesszeemenőbben kihasználni. Annak ellenére, hogy a párt taglétszáma 1945 februárjától októberéig 30 000-ról kb. félmillióra nőtt,³⁰ az október 7-i budapesti törvényhatósági, illetve a november 4-i nemzetgyűlési választásokon nem sikerült elérni azt az eredményt, amelyet a május elsejei ünnepségen tapasztalt lelkesedés sejtetni engedett. A választási kudarcot követő kezdeti csalódottság azonban hamar elmúlt, hiszen a megalakuló Tildy-kormányban a kommunisták fontos pozíciókat szereztek – köztük Rákosi Mátyás államminiszteri, majd miniszterelnökhelyettesi tisztséget –, és sikerült a kormányprogramba a kommunista törekvések jelentős részét belevenni – így például a bányászok, vasutasok és munkások élelmiszerral való ellátásának és az új forint megteremtésének tervét is. Szintén a kommunisták javaslatára megalakult a Gazdasági Főtanács, amely intézkedéseivel (például: szappan-, liszt-, szalonna-, cigarettaosztás a vasutasoknak; a tej és a villany árának csökkentése; a mezőgazdasági munkások bérének emelése stb.) további népszerűséget szerzett az MKP-nek és közvetve vezetőjének, Rákosinak. Az újjáépítés kezdeti, legdinamikusabb szakaszát 1946 augusztusában az

³⁰ *Magyarország története 1918–1990*. Szerk.: Pölöskei Ferenc – Gergely Jenő – Izsák Lajos. Budapest, 199[?]. 181.

új forint megteremtése zárta le. Ezzel együtt az a mozgósító jellegű propaganda, amely a kommunista sajtót jellemezte és amelynek legfőbb célja a társadalom energiáinak az újjáépítés szolgálatába állítása volt, részben módosult. A mozgósító jelleg előtérben maradt ugyan, de a kommunista lapok hasábjain hasonló intenzitással felzárkózott mellé a vezetők népszerűsítése, propagálása. Ez a jelenség részben a politikai ellentétek kiéleződésének köszönhető – gondoljunk csak a Baloldali Blokk megalakulására, és az 1946. márciusi budapesti tömegtüntetésekre –, részben pedig az új választások közeledtének, amelyre az MKP rendkívül élénken készült.

1947-ben az országgyűlési választások közeledtével a Rákosit fokozottabban népszerűsítő kommunista propaganda legfőbb célja az lett, hogy szemléletesen érzékeltesse a párt vezetőjének emberközelségét, közvetlenségét. Ugyanis az 1945-ös Rákosi-kép, amelynek a mitizált, legendás kommunista hős alakja állt a középpontjában, kevésbé volt népszerűsíthető széles körben, hiszen a magyar társadalom jelentős részétől ez az ábrázolásmód meglehetősen távoli volt. Ezért ezt a képet oly módon kellett módosítani, hogy Rákosi figurája könnyebben propagálható, bizalmat ébresztő, közvetlenebb, „eladhatóbb” legyen. Ennek a folyamatnak részeként új elemeket – az újjáépítés egyes vívmányait – építettek a Rákosi-ábrázolásokba különböző asszociációs technikák segítségével. Fentebb már láthattuk, hogyan hozták összhangba Rákosi nevét a földosztással és a gazdasági eredményekkel – így például az új forint bevezetésével. 1947-ben három esemény került Rákosi nevével összefüggésbe: az ún. köztársaság ellenes összeesküvés leleplezése, a hadifoglyok egy részének hazaszállítása és a Csehszlovákiából menekült magyarok helyzetének segítése.

A sajtó által Rákosi népszerűsítésére és közvetlenségének ábrázolására leggyakrabban használt eszközök a pártvezér vidéki látogatásainak idealizált leírásai voltak. Az egyszerű nép és vezére idilli találkozásaiént megjelenített események általában a következő koreográfia szerint zajlottak le: Rákosi elvtársat megérkezésekor hatalmas lelkesedéssel köszöntik a jelenlevők, majd átnyújtják tiszteletüket és szeretetüket kifejező ajándékaikat („Nagykanizsán és Nagyatádon egyaránt ajándékok tömegével várták”³¹). Általában megjelenik egy kislány vagy kisfiú is, aki megható módon átadja saját ajándékát is: „Magyar ruhába öltözött leánykák, fiatal munkásasszonyok üdvözlik az MKP vezérét. Az egyik kislány eleven bárányt nyújt át Rákosi elvtársnak”.³² Ezek után következik a Rákosi-beszéd, amelyről a már ismert módon tudósítanak a kommunista lapok. A beszéd után Rákosi körülnéz az üzemben, településen stb., majd, miután személyesen elbeszélgetett az éppen aktuális problémákról, esetleg egy ebéd vagy vacsora keretében, estefelé elindul hazafelé. A Felvidékről menekült magyarok között Hartán és Hajóson 1947 áprilisában tett látogatás jó példája az előbbi sémának. Rákosi, akinek figyelme mindenre kiterjed, útban a falu felé a termőföldeket figyelte („A jó gazda gondja gyötri Rákosi Mátyást”), de szeren-

³¹ Szabad Nép, 1947. augusztus 26.

³² Szabad Nép, 1947. május 13.

csére „egész úton nem látott megműveletlen földet”. Amikor megérkezett „Hartán a község bejáratánál friss gallyakból diadalkapu” várta, rajta a felirat „Isten hozta a dolgozók vezérét!». „Azért jöttem – mondja Rákosi Mátyás..., hogy magam lássam és ne csak jelentésekből ismerjem a helyzetet.” Ehhez mérten a faluban járva mindenről érdeklődik, tanácsokat oszt, és „vigasztalja a csüggedőket”. Útban a másik falu, Hajós felé Kalocsán „meg kellett állnia”, mert „a tömeg kitörő lelkesedéssel fogadta a váratlanul betoppant Rákosi Mátyást. – Halljuk! Nem engedjük tovább!” A rögtönzött beszéd után azonban ismét mennie kellett, hisz Hajóson már várták. A faluba érve Csillag Károly gazda ebédre hívta Rákosit, ahol hálálkodva mondta a következőket: „A magam ura lettem, és ezt elsősorban a kommunistáknak, Rákosi Mátyás elvtársnak köszönhetem”. Ebéd után a fáradhatatlan Rákosi még meglátogatta özvegy Várady Gyulánét is, aki nem tudott ott lenni a fogadásán, mert otthon feküdt betegen. Ezután az MKP vezetője a hosszú nap végén, alkonyatkor hazafelé indult.³³

A hadifoglyok hazaérkezésének összekapcsolását Rákosi nevével ugyancsak jól tükrözik a Szabad Nép tudósításai a párttitkár látogatásairól. A Viharsarokban történt például az alábbi, szívet szorongató eset: „Egy nyolcvanéves matróna, akinek két fia jött haza előző nap fogságból, gyönyörű fonottkalácsot nyújtott át: »– Fogadja el tőlem – zokogta a mikrofonba – hajnalban keltem, magam dagasztottam, kisütöttem, ide gyalog jöttem, hogy megköszönjem a fiaimat. Az isten áldja meg érte ...« Ezer és ezer asszony sír együtt a boldog, öreg parasztanyókéval.”³⁴ Egy másik alkalommal, Bácsalmáson Rákosi köszöntésekor „mindenkinek virágcsokor volt a kezében, és az »Éljen Rákosi«-n kívül felzúgott a »Zsivio drug Rákosi« is”. Ezután az összesereglett tömeg átadta ajándékait: bárányt, malacot, kacsát s mi szem-szájnak ingere, majd sor került Rákosi beszédére is, amely után egy hálás öreg néni a következőket kiáltotta: „Éljen a fogolyszabadító Mátyás!”; mire „egetverő eljenzés és taps” tört ki.³⁵

A kommunista lapok tudósításai Rákosi látogatásairól – amint láthattuk – nemcsak a pártvezér közvetlen, emberi vonásait ábrázolták szemléletesen – érzékeltetve azt, hogy a nép hű fiáról van szó –, hanem népszerű módon elősegítették azt a folyamatot, amely minden pozitív intézkedést az MKP vezetőjével kapcsolt össze. Csillag Károly, aki hálás azért, mert új életet kezdhetett Magyarországon, illetve az öreg néni, akinek fiai hazaérkeztek a hadifogságból – és a sort még hosszasan lehetne folytatni –, mind Rákosinak mond köszönetet. Lassacskán kezdett kialakulni a sajtóban egy olyan kép, amely a haladást, a progressziót és általában minden pozitív irányú változást, valamint Rákosi személyét szorosan összekötötte. Ezt tükrözi a Szabad Népből megjelent, Rákosinak szóló köszönőlevelek számának növekedése is. Az üdvözetek, hálalevelek, amelyek az aktuális politikai helyzetre reagálva mondanak köszönetet, vagy átkozzák bőszen a reakciót, a Rákosiba vetett bizalmat tükrözik vissza. Az 1947

³³ Szabad Nép, 1947. április 21.

³⁴ Szabad Nép, 1947. augusztus 12.

³⁵ Szabad Nép, 1947. július 1.

első hónapjaiban megjelent levelek zöme kitartóan követeli az ún. köztársaság ellenes összeesküvésben perbe fogottak fejét, és köszönet mond Rákosinak, hogy felfedte és kibogozta a konspiráció szálait. A jókívánságok nagy része is az összeesküvéssel kapcsolatos; sokan kívánják Rákosi elvtársnak, hogy „törhétlenül lendülettel vezessen bennünket a reakció elleni küzdelemben”,³⁶ és biztosítják őt hűségükről. Az angyalföldi munkások március 9-én – Rákosi születésnapján – elküldték ünnepi jókívánságaikat, de december 19-én hosszas betegsége utáni felgyógyulása és a Szovjetunióból való hazatérése alkalmából is érkeztek üdvözlő táviratok.

Rákosi személyének azonosítása az ország fejlődésével, haladásával kialakította az onnipotens vezető sztereotip figuráját. Mivel minden eredményt az ő személyes érdemének tudtak be, ebből következett az az elgondolás, hogy figyelme minden részletre kiterjed. Éppen ezért a bizalom jeleként az emberek személyes gondjaikkal, apró kérésekkel is őhozzá fordultak segítség reményében. Egy kislány, Csomba Ida Jászjákóhalmáról például levelet írt „Rákosi bácsihoz”, mert szegény a családja, és nem tud tankönyveket vásárolni. „Azért fordulok önhöz, mert tudom, hogy minden proletárgyermek sorsán segít”.³⁷ Rákosi személyesen intézkedett az ügyben, és a kislánynak 100 Ft segélyt utaltatott ki könyvekre. Egy másik esetben a tápiószentmártoni plébános fordult Rákosihoz egy elveszett harang ügyében: „»Hallottuk, hány községnek szerezte vissza a harangját miniszterelnökhelyettes úr. A miénk is hiányzik.« – Meglesz a harang – ígéri Rákosi.”³⁸

Az 1947-es választási kampányhadjárat megindulásával a fentebb vázolt Rákosi-kép még hangsúlyosabban jelent meg a lapok hasábjain. A személyével és az MKP többi vezetőivel kapcsolatos propaganda erőssége a választásoknak köszönhetően jelentősen megnőtt. A Szabad Népből Rákosi egyre gyakrabban szerepelt a nyilvánosság előtt, egyre több levelet kapott, és egyre többen fordultak hozzá kérésekkel. Allandó jelzői is gazdagodtak: már 1945-ben összekapcsolódott nevével a „tanító” megnevezés („megjelent Rákosi Mátyás a magyar nép között, amelynek soha nagyobb szüksége vezetőre, tanítóra, útmutatóra nem volt, mint éppen ebben az időben”³⁹), de a választás előtt válik igazán gyakorivá a használata („A nemzet tanítója – ezt érzi ki mindenki szavaiból. Szava megnyugtat, felemel, irányít és aki hallotta, – mindig egy kicsit okosabban megy utána haza.”⁴⁰). Ezenkívül felbukkan az „édesapánk” jelző is, amely igazából csak 1949-től kapcsolódik össze Rákosi nevével („Több falusi hadifogolytársammal együtt köszönetünket fejezzük ki Rákosi édesapánknak, mert őt, aki sorsunkat szíven viseli, mi hadifoglyok csak így hívhatjuk...”⁴¹). A kommunista választási kampány keretében, 1947 augusztusában megjelent egy népsze-

³⁶ Szabad Nép, 1947. január 1.

³⁷ Szabad Nép, 1947. január 9.

³⁸ Szabad Nép, 1947. augusztus 19.

³⁹ Szabad Magyarország, 1945. július 15.

⁴⁰ Szabad Nép, 1947. augusztus 22.

⁴¹ Szabad Nép, 1947. augusztus 17.

rűsítő cikksorozat az MKP listavezetőiről, amely legfőbb jellegzetessége az volt, hogy igyekezett a kommunista párt vezetőit emberközelivé varázsolni. Éppen ezért a cikkek előterébe az egyes kommunista politikusok mindennapi szokásai, kedvenc ételeik és könyveik stb. kerültek. Mindezzel a sajtó azt próbálta érzékel-
tetni, hogy a párt vezetői erősen kötődnek a néphez, „a nép fiai”, és ugyanolyan egyszerű, halandó emberek, mint bárki más. A Rákosiról szóló cikk, amely Losonczy Géza tollából származik, hasonlóan a többihez bemutatja Rákosi legjellemzőbb, legemberibb tulajdonságait, leírja, hogy sokat dolgozik – olykor kora reggeltől késő estig, bámulatatos az emlékezőtehetsége, sakkozásban verhetetlen, jól úszik és evez, ezenkívül kiemeli töretlen optimizmusát és minden helyzetben működő humorát is, az ún. „tárgyalóképes humor”-t. A nép ügyeivel foglalkozó vezető képe, amely a Szabad Nép Rákosi látogatásairól szóló tudósításaiban megelevenedik, természetesen kirajzolódik Losonczy cikkében is: „Amikor vidéki gyűléseire utazik, sokszor áll meg az autója a szántóföldek mellett, ahol emberek dolgoznak, sokszor áll meg falvakban, kis boltok előtt, ahol megkérdezi a tulajdonostól az árakat, s azt is, hogy mit mennyiért vásárol? Gyakran már kora hajnalban kimegy a piacra, elbeszélget a háziasszonyokkal, belenéz a kosarukba, megérdeklődik, mit sikerült kapni, mit nem és mit mennyiért. Néha felkerekedik, amikor ideje megengedi és ellátogat vidéki városokba, falvakba, a főváros külvárosaiba, bányavidékekre, bemegy a lakásokba, megnézi, mit főznek vacsorára vagy ebédre, mi van az éléskamrában.”⁴² A részletek, mindennapi problémák sem kerülhetik el a figyelmét: „A nagy politikai kérdések mellett figyelme kiterjed a legapróbbakra is, mert tudja, hogy gyakran a krumpli ára fontosabb lehet a legnagyobb politikai problémánál is a dolgozó kisemberek számára.”⁴³ Összességében véve „Rákosi Mátyás nemcsak a Kommunista Pártnak, hanem az egész nemzetnek kimagasló politikai értéke, európai formátumú magyar államférfi”.⁴⁴ A cikksorozatban megjelent, az MKP többi vezetőjét népszerűsítő cikkek hasonló nyelvezetben íródtak, és ugyancsak a vezetők közvetlenségének nyomatékosítására helyezték a főhangsúlyt. Farkas Mihályról például a következőket írja Méray Tibor: „Öt percig beszélgetsz vele és máris, mintha sokéves jóbarátod lenne... nem úgy érzed, hogy »tud a nép nyelvén beszélni«, hanem azt: a népből jött s egy pillanatig sem szakadt el gyökerétől”,⁴⁵ de ehhez hasonló jellemzések születtek Kádár Jánosról („akinek egyszer dolga akadt vele, megszereti”⁴⁶) és Révai Józsefről („nemcsak a Kommunista Párt, hanem az egész nemzet értéke”⁴⁷) is.

A sajtóban a párt vezetőiről írt jellemzések nyelvezete szinte alig különbözik egymástól, személyes megjelenésüket és beszédeiket azonban már másképpen –

⁴² Szabad Nép, 1947. augusztus 10.

⁴³ Uo.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ Szabad Nép, 1947. augusztus 20.

⁴⁶ Szabad Nép, 1947. augusztus 23.

⁴⁷ Szabad Nép, 1947. augusztus 24.

kevesebb dramaturgiával – jelentik meg, ami jelzi a párton belül, a vezetőket övező tisztelet 1947-re kialakult hierarchikus jellegét. 1945 elején még, amikor a párton belüli erőviszonyok nem tisztázódtak, a vezető ábrázolások is hasonlóak voltak. Jó példa erre Nógrádi Sándor, akit az északkeleti országrészben, majd később a honvédségben – II. világháborús partizántevékenysége miatt – Rákosihoz hasonló tisztelet övezett, ezért hasonlóképpen jelent meg a helyi kommunista lap, a Szabad Magyarország lapjain. Hasonló volt a fogadtatása és az ováció, amely megelőzte beszédeit: „a taggyűlés percekig tartó ünneplés után engedte csak szóhoz jutni”.⁴⁸ 1947-re azonban kialakult a párton belüli rangsör, és ehhez igazodott a sajtóban a vezetők ábrázolásmódja: a dicsőítés és magasztalás mértéke minden vezetőnél más volt, de Rákosiéval nem érhetek fel.

1947-re kiformalódott egy egységes Rákosi-kép a sajtóban, amely az 1953-ig terjedő korszakban csak minimálisan módosult. Azok az elemek, amelyek már 1947-ben Rákosi-kultuszának részei voltak (perek, börtön, újjáépítés), tovább éltek egészen 1956-ig; a személyes megjelenéséről, beszédei fogadtatásáról, látogatásairól tudósító cikkek nyelvezete, amely a 1945-től 1947-ig terjedő időszakban öltött végleges formát, szintén változatlan maradt – igaz csak Rákosi 1953-as leváltásáig. A Rákosi névéhez 1949 után állandó jelleggel kapcsolódó jelzők – vezér, tanító és édesapánk – az előbbiekhöz hasonlóan ugyancsak jelen voltak már a koalíció éveiben. Mindezekből az következik, hogy a Rákosi-kultusz gyakorlatilag már megszületett a koalíciós időszakban, legalábbis a kommunista propaganda szócsövei, a Szabad Nép és vidéki társai ezt sugallják. Ez a kultusz azonban egyrészt távolról sem volt még korlátlan és kizárólagos, hiszen a párt más vezetőivel kapcsolatban is tapasztalhatunk hasonló jelenségeket, másrészt totális sem volt még, hiszen megjelenése – néhány képi ábrázolás kivételével a felvonulásokon – gyakorlatilag a kommunista sajtóra korlátozódott. Ennek ellenére a Rákosi-ábrázolások jellegükben már magukban hordozták egy nagyobb horderejű, egyszemélyre koncentrálódó kultusz kifejlődését. „Alakja még mindig napról-napra nő a dolgozó milliók szemében s ahogy annakidején a fegyőrök, még ellenségei is messziről tisztelegnek előtte.”⁴⁹

A legitimáció

„Az 1848-as centenáriumot pedig használjuk fel arra, hogy tettekkal igazoljuk, hogy a magyar demokrácián belül mi vagyunk azok, akik a legkövetkezetesebben és legeredményesebben váltjuk valóra Kossuth, Petőfi, Táncsics eszményeit és vágyait: a szabad erős, virágzó, népi Magyarország megteremtését”⁵⁰ – nyilatkozta Rákosi Mátyás 1948 első napján. Az idézet jól tükrözi a hatalomátvitelre készülő Kommunista Párt törekvéseit a

⁴⁸ Szabad Magyarország, 1945. május 15.

⁴⁹ Szabad Nép, 1947. augusztus 10.

⁵⁰ Szabad Nép, 1948. január 1.

forradalom századik évfordulójával kapcsolatban: tudatosítani a magyar társadalomban, hogy '48 hagyományainak letéteményese csakis kizárólag a kommunista párt, és ezzel ideológiailag alátámasztani a politikai hatalomátvételt. 1947-ben az ún. köztársaság ellenes összeesküvés címén már sikerült meggyengíteni a kisgazdákat, 1948 folyamán pedig sorra felszámolták – a szalámitaktika részeként – a többi politikai pártot, köztük Pfeiffer Zoltán és Barankovics István pártjait. Júniusra – a szociáldemokraták beolvasztásával – létrejött az egységes kormányzópárt, és ezzel lényegében befejeződött a Kommunista Párt hatalomátvétele, amelyet jogilag az 1949-es választások törvényesítettek. Ezzel a folyamattal párhuzamosan zajlott le az új hatalmi rendszer propagandisztikus előkészítése és népszerűsítése a sajtóban, amelynek eszmei keretétől szolgált 1848 centenáriuma. A legitimáció ideológiája – 1848. március 15. – nem volt új elem az MKP gondolatrendszerében, hiszen Rákosi már a pereit alatt is hangoztatta, hogy a forradalmi hagyományok – ezen belül '48 – legkövetkezetesebb követői a kommunisták. Ezenkívül '48 örökségének felvállalása meglehetősen széles körben népszerűsíthető volt, hiszen annak ellenére, hogy 1848. március 15. ünneplésének igénye erőteljesen jelen volt a társadalmi tudatban, az 1945 előtti politikai rendszerek gyakran éltek a szuppresszió eszközeivel a megemlékezésekkel kapcsolatban.⁵¹

A kommunista párt átformálta és céljainak megfelelően módosította '48-képét is. Az MKP értelmezése szerint a szabadságharc mozgatói a radikális baloldali – republikánus – eszmék és ezek képviselői (Kossuth, Táncsics, Petőfi) voltak. Az új hatalom ezeknek a törekvéseknek és a forradalom radikális vezetőinek követőjeként definiálta magát. Azokat az elemeket, amelyeket Kossuth, Petőfi és Táncsics örökségeként a kommunisták is felvállaltak, Révai József határozta meg egyik cikkében: „Kossuth öröksége: Függetlenségünk védelmének ügyében nincs alku, Petőfi öröksége: A demokratikus átalakulást nem félig, hanem egészen kell megcsinálni, Táncsics öröksége: Szabad parasztság nélkül nincs nemzeti fejlődés”.⁵² Összességében véve, az 1948-ra egyre inkább integratív célokat szolgáló kommunista propaganda azt próbálta meg széles körben tudatosítani, hogy „a népi demokrácia Magyarországon... a magyar szabadságharc korszerű utódja”.⁵³

Rákosi propagálásának jellegében jelentős változást hozott a legitimációs folyamat. Személyének népszerűsítése különleges szerepet kapott 1948-ban, hiszen nemcsak a Kommunista Párt, hanem természetesen vezetője hatalmát is el kellett fogadtatni a társadalommal. Rákosi személyével kapcsolatban csakúgy, mint a Kommunista Párt – majd 1948-tól az MDP – esetében a '48-as hagyományokhoz kötődés lépett fel első számú legitimációs tényezőként. A folytonosság kihangsúlyozása érdekében a propaganda Rákosi alakját a forradalom vezetőivel, főleg a mitologikussá vált Kossuthtal vetette – és kötötte – össze. Kossuth

⁵¹ Gerő András: i. m. 11–13.

⁵² Szabad Nép, 1948. március 17.

⁵³ Szabad Nép, 1948. március 18.

személye több okból is tökéletesnek bizonyult a kontinuitás érzékeltetésére: elsősorban azért, mert alakja a magyar folklór szerves részévé vált, másodsorban pedig azért, mert „ő az igazi letéteményese minden olyan értéknek, amely 1848-at oly fontossá tette a magyar társadalom szemében”.⁵⁴ A Kossuth-Rákosi kontinuitás megteremtéséhez azonban némileg kozmetikázni kellett Kossuth alakját, annak érdekében, hogy eszmeiségében méltó őse lehessen az éppen megszületni készülő kommunista államnak. Ez a feladat részben a történelem-tudományra, de legfőképp az irodalomra várt, amely 1949-től a propagandagépezet egyik leghatásosabb eszközeként alkalmassá vált a kommunista párt célkitűzéseinek népszerű formában való terjesztésére. A magyar folklór és a kommunista forradalmi hagyományok összeegyeztetési kísérleteiként megszületett irodalmi alkotásokban, amelyekben a Kossuth-Rákosi folytonosságot mintázták meg, Kossuth alakját oly módon ábrázolták, hogy alkalmas legyen a kommunista Rákosi eszmei elődjének a szerepére. Példának okáért Nagy Sándor *A nép reménysege* címet viselő novellájában, amely a népi hagyományokban jelen levő Kossuth-visszavárás megjelenítését köti össze a Rákosival való kontinuitás kifejezésére, Kossuth neve mellett többször felbukkan a „szocialista” jelző. A mű, amely egyébként a két politikus közötti folytonosság ábrázolásának talán legszemléletesebb példája, azt mutatja be, „hogy népünk egyszerű fiainak Kossuth-várása mint változik át beteljesült örömmé, mikor Rákosi Mátyás megjelenik”.⁵⁵ A főszereplő egy öreg nagyapó, veterán ’48-as honvéd, aki egész életében Kossuth Lajos visszatérére várt, ezért amikor 1919-ben elterjed a hír, hogy Kossuth Szegedre érkezett, az öreg unokájával együtt útra kel, hogy saját szemével győződjön meg erről. A városba érve egy nagygyűlés kellős közepébe csöppennek, ahol a szónok – akit egyelőre még a tömegtől nem látnak – beszéde meggyőzi a nagyapót arról, hogy a forradalom régóta várt vezére végre hazaérkezett. A beszéd hatására elérékenyülő aggastyán, épp kezét akar rázni a beszélővel, amikor észre veszi, ami unokájának már rég szemet szűrt, hogy az illető nem Kossuth Lajos, hanem egy ismeretlen fiatalember. A nagyapó mégsem csalódott, amikor Rákosi – hiszen ő volt a titokzatos szónok – beszédét hallja, hiszen úgy érzi, hogy ha céljaik ugyanazok, akkor nincs különbség a két ember között: „azelőtt Kossuthnak nevezték, most Rákosinak hívják!”⁵⁶ Rákosi és Kossuth figurája így olvad eggyé és jelenik meg a nép szabadságának harcosa ideálképében. Hasonlóképpen eredezteti Rákosi alakját a magyar szabadságharcos hagyományokból Vészi Endre is: „Egy ezredév alkotta őt, / szívét, szavát / Petőfi, Kossuth adta át, hogy így folytassa önmagát!”⁵⁷

⁵⁴ Gerő András: i. m. 11.

⁵⁵ Kis Újság, 1952. április 6. (forrás: Open Society Archives 300/40/3/264)

⁵⁶ Nagy Sándor: *A nép reménysege*. In: *Magyar Írók Rákosi Mátyásról*. Szerk.: Réz Pál – Vas István. Budapest, 1952. 63.

⁵⁷ Idézi Kardos László *Rákosi Mátyás alakja a magyar költészetben* című tanulmányában, az *Irodalomtörténet* 1952/2-es számában. (138. p.)

A legitimációt szolgáló Kossuth-Rákosi kontinuitás nem az egyetlen elem volt, amellyel 1948-49-ben a Rákosi-kultusz bővült. A politikai változásokat és az ország eredményeit – a már ismert asszociációs logikának megfelelően – továbbra is a kommunista vezető személyével kapcsolta össze a sajtó, tovább építve ezzel Rákosi nimbuszát. Az összekapcsolásokat ezek után is főleg a Szabad Népből megjelenő tudósítások, üdvözlőlevelek támasztották alá. A levelek egy része köszönetet mondott az új tankönyvekért és a helyreállított iskolákért, nagyobb részük azonban a munkásegység és az MDP létrejöttét üdvözölte: „örömteljesen üdvözljük a dolgozó nép vezérét Rákosi elvtársat az egyesülés boldog órájában, amikor mi, a Goldberger gyár összes dolgozóinak egységbe tömörülve építjük a népi demokrácia országát”.⁵⁸ A tudósítások Rákosi látogatásairól, nyilvános szerepléseiről továbbra is a lelkesedést, a szeretetet és a személyébe vetett bizalmat tükrözték vissza. Kecskeméti látogatása során például abban folyt a nézők között „a munkaverseny, hogy melyik tapsolja pirosabbra a tenyerét, Rákosi elvtárs egy-egy jelentősebb mondatánál”.⁵⁹ Az országot sikerrel-sikerre vezető, de ugyanakkor az egyszerű nép gondoljaival is törődő vezető alakja a Szabad Népből tehát változatlan maradt.

Az 1949-es májusi választások közeledtével, amely gyakorlatilag a kész hatalomátvételt volt hivatott jogilag törvényesíteni, – 1947-hez hasonlóan – az MDP listavezetőinek népszerűsítése a szokásostól sokkal intenzívebb formában jelentkezett. A párt befolyásos személyeinek propagálása az 1947-es kampánytól eltérően azonban jóval szervezettebben zajlott, mert a totalitárius állam létrejötte intézményes kereteket biztosított számára az MDP KV Országos Propaganda (Agitációs) Osztály megalakulásával 1948-ban, és emellett jelentősen kibővítette a választási propaganda eszközeit. A kampány kezdetét Rákosi április 19-i budapesti nagygyűlésen elmondott beszéde jelentette, és ennek népszerűsítése állt az egész választási agitáció középpontjában. A Propaganda Osztály utasításainak megfelelően a sajtó, amely 1949-re az államosítások következtében teljes egészében a kommunisták kezébe került, hetekkel elhangzása előtt már megkezdte a beszéd és rádióval való hallgatásának propagálását. „A Rákosi beszéd rádióval hallgatását a lapok kommunikékkal, színes riportokkal előkészítik, magát a beszédet bőszes terjedelemben hozzák, utána színesen feldolgozzák a beszéd visszhangját, a rádióhallgatást, nyilatkozatokat hoznak a Pártok vezetőitől, egyszerű kisemberektől, a beszédről, publicisztikailag méltatják, végül részekre bontva feldolgozzák.”⁶⁰ Az egyes lapok között a beszéd népszerűsítése terén a központi irányítás pontos munkamegosztást alakított ki. A budapesti napilapok munkaterve meghatározta, hogy melyik lap, mit közöljön le, így a Rákosi beszéd szövegét a Friss Újság, a beszéd egyes részleteinek publicisztikai feldolgozását a Világosság, a Magyar Nap és a Friss Újság, a beszéd jelentőségének méltatását pedig a Világosság újságíróira

⁵⁸ Szabad Népből, 1948. április 27.

⁵⁹ Szabad Népből, 1948. augusztus 24.

⁶⁰ Magyar Országos Levéltár, 276. fond/108. csoport/41. őrzési egység

bízták.⁶¹ Az egyes cikkek tartalmára és jellegére nézve is irányt szabott a Propaganda Osztály. A Világosság feladata volt „Rákosi elvtárs beszédét várja az ország” címen előzetes riport közlése, a Magyar Napnak pedig a rádióhallgatás vidéki előkészületeiről kellett képösszeállítást hoznia. A tudósítások helyszíneit sem tetőzés szerint választhatták ki a lapok: „A városokat úgy kell kiválasztani, hogy a riport felölelhesse mind eddigi eredményeink, mind célkitűzéseink tekintetében Rákosi elvtárs beszédét.”⁶²

A Rákosi beszédével és személyével kapcsolatos sajtópropaganda intenzitását mutatják a Propaganda Osztálynak küldött jelentések, statisztikák. 1949 májusában, a kampány alatt (ez mindössze kb. két hét) a vidéki lapokban (tehát a Szabad Nép nélkül) összesen 323 népszerűsítő cikk jelent meg, ezenkívül 330 hasonló jellegű írás egyéb anyagba bedolgozva. Ehhez képest az előbb említett időszakban mindössze 48 „elvi cikk”, 183 népszerűsítő munka, 22 írás a falujárásról, 51 a pártszervezetről és 21 irodalmi alkotás jelent meg a helyi lapok hasábjain.⁶³ Az arányok szemléletesen tükrözik a pártvezetők, elsősorban a Rákosi Mátyás propagálásába fektetett energia mértékét. A sajtó munkájára tehát nem lehetett panasz a vezetésben: „A pártfunkcionáriusok és pártaktívák népszerűsítése terén különösen a választási kampány alatt hoztak sok cikket lapjaink. Ezen a területen kiemelkedően jó minőségű munkát végeztek Rákosi elvtársról írott cikkeikben, amely visszatükrözte dolgozó népünk forró szeretetét Pártunk vezetője iránt.”⁶⁴

A sajtóhoz hasonlóan, amely a propagandagépezet legfontosabb és leghatékonyabb eszköze maradt a választási időszakban, a rádió választási programtervét is központilag határozták meg. Ennek feladata, az újságokhoz hasonlóan, Rákosi beszédével kapcsolatos riportok, hangulat-beszámolók készítése volt: „Pártonkívüli dolgozókat elsősorban dolgozó parasztokat megszólaltatunk Rákosi elvtársról, aki a Népfront elnöke és az összes becsületes magyar dolgozó vezére”; „Riportázs a pesti utcán a Rákosi beszédet rádió hallgató dolgozókkal”⁶⁵ Az április 19-ei Rákosi-beszéd népszerűsítése nem kizárólag a rádió és a napilapok tudósításaiban, feldolgozásaiban merült ki. A beszéd szövege külön kiadásban, brosúra alakban is megjelent (300 000 példány kinyomtatását irányozta elő a terv)⁶⁶, de más formában is elérhető volt: „Rákosi elvtárs beszédéről a fentiekén kívül külön 4 db 4 oldalas röplapot, 12-14 sleifnit és nyalókát készítünk”⁶⁷

A Rákosival kapcsolatos népszerűsítő propaganda természetesen nemcsak a kampánynyitó beszédre terjedt ki, és a sajtó, illetve rádió kivételével más

⁶¹ MOL, 276. f./108. csop./9. ó. e.

⁶² Uo.

⁶³ MOL, 276. f./108. csop./52. ó. e.

⁶⁴ Uo.

⁶⁵ MOL, 276. f./108. csop./9. ó. e.

⁶⁶ Uo.

⁶⁷ Uo.

eszközöket is igénybe vett. Ezek közé tartoztak az MDP választási jelszavai, amelyek hatalmas feliratok formájában jelentek meg az utcákon, és a párt eredményeinek hangsúlyozásán kívül a párt vezetőjét, azaz Rákosit is éltették: „Rákosi Mátyás vezetésével a jóléért, békéért, erős független Magyarorszá- gért!”; „Éljen Pártunk és a magyar nép szeretett vezére Rákosi Mátyás!” A vezetők népszerűsítésének – a jelszavakhoz hasonlóan – könnyen és gyorsan terjeszthető formái voltak a röpcédulák. Ezeken egy helyen minden fontos információ megtalálható volt az adott jelölről: rajta volt a fényképe, az életraj- za, nyilatkozata az elvégzendő feladatokról és – esetlegesen – egy választó nyilatkozata róla. Rákosi esetében az életrajznak különösen fontos szerepe volt, hiszen kiemelten hangsúlyozta azokat az elemeket, amelyek Rákosit az ország vezetésére alkalmassá tették, összegezte azokat a legendákat és eredményeket, amelyek személyével kapcsolódtak össze; más szóval tudatosította kultuszának alkotórészeit. A választási kampányra született életrajz azonban – az 50-es években íródtakhoz képest – még kiforratlan volt. Nyelvezete nem volt egységes és legelső, még lektorálatlan változatát számos stilisztikai, fogalmazásbeli és helyesírási hiba tarkította (pl.: „egyé kovácsol”).⁶⁸ Ennek ellenére tartalmazta azokat az elemeket, amelyeket a propagandagépezet Rákosi népszerűsítése és kultuszának terjesztése szempontjából fontosnak tartott kihangsúlyozni: első világháborús orosz hadifogság, a salgótarjáni legenda (a proletárdiktatúra alatt), a perek és a börtön, a második világháború alatti antifasiszta tevékenység és az újjáépítés eredményei (földosztás, új forint, hadifoglyok hazahozatala, 3 és 5 éves tervek).

Rákosi népszerűsítésének egységes voltát szolgálták a Propaganda Osztály választási nyomtatványküldeményei a vidéki pártszervezetek részére. A csoma- gok legnagyobb részét dekorációs célokra használatos Lenin, Sztálin, Rákosi és egyéb vezetők képei alkották. A képek háromféle méretben álltak rendelkezés- re, és mindegyik méret különböző célokra volt használható. Az 1. számú küldem- ny – például – elsősorban tartalmazta Lenin, Sztálin, Rákosi, Szakasits, Petőfi, Táncsics és Kossuth egyíves 59 x 84 cm-es táblákra szerelhető képeit, amelyeket főleg felvonulásokon vittek, de épületek díszítésére is alkalmasak voltak.⁶⁹ A csomagban Lenin, Sztálin és Rákosi képeiből kétíves 84 x 118 cm-es méretet is küldtek szintén felvonulások hordozható dekorációjaként, de ezenki- vül gyűlések emelvényeit, pártházakat, tömegszervezetek székházait és középü- leteket is ezekkel a portrékkal aggatták tele.⁷⁰ A három prominens kommunista

⁶⁸ Néhány példa a fogalmazásbeli zavarokra: „1925. Szeptember 22-én budapesti letartóztatása alkalmából a hatalom elbizakodott urai kénytelenek tudomásul venni, hogy Rákosi Mátyás a párt »történelmi szerep« vállalására alkalmasabbá tetele végett már egy esztendeje újra Magyarországon dolgozik.” A javított változatban a mondatot teljes egészében kihúzta egy gondos kéz, akárcsak a következő mondat nagy részét: „Tapasztalatokban és megpróbáltatásokban gazdag múlt, temérdek tanulással eltöltött éjszaka van mögötte.” Az alábbi azonban mindent felülmúl: „Rákosi Mátyásra tizenhat hosszú, nehéz esztendőre rácsapódik Horthy börtöneinek súlyos vasajtaja.” MOL, 276. f./108. csop./9. ó. e.

⁶⁹ MOL, 276. f./108. csop./9. ó. e.

⁷⁰ Uo.

személyiség képének elhelyezési módja azonban nem lehetett véletlenszerű; tükröznie kellett azt a hierarchiát, amely a vezetőkultuszt jellemezte Kelet-Közép-Európában. Éppen ezért az általában használt – a Propaganda Osztály által megszabott – elhelyezési mód a következő volt:

LENIN

RÁKOSI

SZTÁLIN

Amint látható, Lenin neve az első helyen áll, amely a legfőbb istenségnek természetesen kijáró pozíció, de Sztálin neve Leninével egy magasságban – igaz, csak mellette – szerepel, ami a szovjet vezető háború után megnövekedett népszerűségét, és Rákosi kultuszának felső határait jelzi. A képek elhelyezése tehát szemléletesen ábrázolta a vezérkultusz hierarchiáját, az egyes fiókdiktátorok kultuszainak korlátait.

Az 1. számú választási nyomtatványküldemény harmadik képcsoportját a kisebb méretű képek, vezetőkről készített színezett rajzok alkották. A Marxról, Engelsről, Leninről, Sztálinról, Rákosiról, Szakasitsról, Kossuthról, Petőfiről, Tánacsicsról és Dózsáról készült 48 x 68 vagy 41 x 57 cm-es portrékat belső helyiségek dekorációjára használták, és abból a célból kerültek bele a választási csomagba, hogy központilag egységesítsék a különböző vezetőkről forgalomban lévő képeket: „Hassunk oda, hogy lehetőség szerint a régi arcképeket erre az új sorozatra kicseréljék, ízlésesen bekeretezzék”.⁷¹

A fentebb részletezett propagandaeszközökön kívül (sajtó, rádió, röpcédulák, jelszavak, választási csomagok) Rákosi népszerűsítésének egyre gyakrabban használt formái voltak a névadások. Rákosiról már 1947-ben neveztek el „prolitemepet” Debrecenben, és a Testnevelési Főiskola Rákosi-kupa néven évente megrendezésre kerülő labdarúgó tornát szervezett – amelyet 3 évig folyamatosan a Honvéd nyert –, ennek ellenére a Rákosiról elnevezett intézmények száma csak 1949-ben kezdett el növekedni: Rákosi Gyermekotthon épült Budapesten, gimnáziumot neveztek el róla Tatabányán, és volt soproni iskolájában Rákosi szobát rendeztek be. A névadások – szaporodó számuk ellenére – azonban csak az 50-es évekre érték el csúcspontjukat, és akkor váltak a Rákosi-kultusz jellegzetes elemeivé. Ettől függetlenül azonban jól mutatják az 1949-es választási kampány eszközeinek kibővülését, és a propaganda egyre inkább korlátlanul válását.⁷²

Amint látható, a kommunista párt totális propagandája céljainak középpontjában az állt, hogy legitimálja, azaz elfogadtassa a társadalommal hatalomátvitelét és ezzel együtt saját vezetője hatalmát. Ezzel együtt megindult egy olyan törekvés, amely legfőképp Rákosi személyét próbálta egyre szélesebb körben

⁷¹ Uo.

⁷² A minden eszközt igénybe vevő választási propagandára jó példa az alábbi javaslat: „[Javasoljuk, hogy eredményeink és az 5 éves terv propagandájának kiszélesítésére használjuk fel a csomagoló papírt, textil-, édesség zacskót, a gyufásdobozt és a cigaretta és dohány csomagoló zacskóját. (...) A cigarettásdobozra az előbbieket mellett esetleg választásra mozgósító jelszavakat nyomtathatnánk.” (Az utolsó mondat mellett ceruzás megjegyzés: Ne!) MOI., 276. f./108. csop./9. ó. e.

népszerűsíteni, egyúttal legendáit, cselekedeteit és eredményeit, egyszóval kultuszát kiterjeszteni. 1948-ban ez főleg abból állt, hogy Rákosit egy nemzeti hőssel – Kossuth Lajossal – hozták összefüggésbe; 1949-ben a választások pedig alkalmat adtak arra, hogy a párt és vezetője eredményeit a lehető legerőteljesebben hangsúlyozzák, és próbálják belesulykolni a köztudatba. Az 1948-49-es időszakra tehát a Rákosi kultusz intenzívvé vált, amit lehetővé tett – a totális állam kialakulásával – a propaganda intézményessé és ezáltal központilag irányítottá válása.

A totális kultusz

1949-re létrejött Magyarországon a szovjet rendszer példájára a kommunista állam. Sztálini mintára épült a gazdaság, a politikai intézményrendszer és az egyes vezetőkkel kapcsolatos személyi kultusz is. 1947-hez képest a Rákosi övező tisztelet mértéke jelentősen eltávolodott a többi pártvezetőétől. Rákosi első helye a párt- és kultuszhierarchiában már 1945-ben is egyértelmű volt, de 1949-re az ország eredményeinek és nevének állandó összekapcsolódása folytán olyan ábrázolási forma alakult ki személyével kapcsolatban, amely kizárólagosan csak őt jellemezte. Az 1950-tól 1953-ig terjedő szakaszban Rákosi alakja – magyar viszonylatban – megközelíthetetlen magasságokba nőtt, ezért ez a korszak kultuszának csúcspontja. A személyével és kultuszával kapcsolatos propaganda, amelynek főpróbáját az 1949-es választások jelentették, az államformához hasonlóan a totális jelzővel jellemezhető leginkább. Szervezeti kereteket számára az Országos Propaganda (Agitációs) Osztály átszervezésével 1950-ben megalakult Agitációs és Propaganda (Agit. Prop.) Osztály teremtett. Elődjéhez hasonlóan az új intézmény is ellenőrzése alatt tartott minden létező tömegmanipulációs eszközt – így többek között a sajtót, a rádiót, a filmgyártást, a könyvkiadást stb. Ezenkívül két olyan „segédeszköz” sikerült befolyása alá vonnia, amelyek a leghatékonyabb és legszemléletesebb módon képesek kifejezni a propaganda céljait: az irodalmat és a képzőművészeteket.

Az irodalom „államosítását” egy hosszú folyamat befejeztével sikerült elérni, amely magába foglalta a kapcsolódó intézmények teljes kisajátítását (kiadók, könyvterjesztés, folyóiratok, könyvtárak stb.), valamint egy olyan motivációs rendszer és ideológia megteremtését, amely az írókat arra készítette, hogy a párt érdekeinek megfelelően írjanak.⁷³ 1945-ben az MKP céljaival azonosuló és elvárásainak megfelelően író írók szinte kizárólag csak a Szovjetunióból a többi emigráns kommunistával együtt hazatértek voltak. A moszkovitáknak nevezett csoport (Hidas Antal, Gábor Andor, Illés Béla, Háy Gyula, Gergely Sándor) művészileg nem képviselt túlságosan magas színvonalat, ezt viszont a kommunista párt szemében kompenzálta feltétlen szovjet- és párthűségük, amely együt-

⁷³ Czigány Lóránt: *Nézz vissza haraggal! Államosított irodalom Magyarországon*. Budapest, 1990.

tal azt is jelentette, hogy ők különösebb dícséret, kitüntetés vagy motiváció nélkül is a párt érdekeivel összhangban írtak. Jól ábrázolja attitűdjüket az irodalomhoz és az MKP-hoz az alábbi, Illés Béláról írt jellemzés: „Amikor írt, nem gondolatait, hanem Rákosi Mátyást figyelte, vajon mit szólna ehhez vagy ahhoz a mondathoz”.⁷⁴ Mindezek ellenére a pártnak szüksége lett volna a rangosabb, színvonalasabb hazai írók támogatására, ám kevés kivétellel – pl. Veres Péter, Erdei Ferenc, Darvas József – ezek a személyek nem szimpatizáltak a kommunista célkitűzésekkel és módszerekkel. Mivel a hazaiakra csak kevésszer számíthattak, az MKP az ún. fiatal írók megnyerésére fektette a fő hangsúlyt, amely nem volt különösebben nehéz feladat, hisz ezek a fiatalok (Kuczka Péter, Aczél Tamás, Benjámin László, Juhász Ferenc) egy olyan nemzedék tagjai voltak, akik a háborús pusztítás, a Horthy-rendszer kínlődása, a német megszállás, majd a nyilas uralom alatt értek felnőtté, és ezek az élmények sokukat kiábrándították egy életre a nemzeti jellegű ideológiákból és a különböző antifasiszta és ellenálló mozgalmak felé sodorták őket – sőt voltak, akik még az illegális kommunista pártba is beléptek. Ezek alapján nem meglepő, hogy a háború után ők voltak azok, akik a legkomolyabban hittek önmaguk és a kommunista párt világmegváltó és újjávilágteremtő képességeiben. Az MKP, majd 1948-tól az MDP felkarolta és támogatta ezeket az írókat, publikálási lehetőséget nyújtott számukra, és különböző díjakkal jutalmazta őket (leginkább az 1948. március 15-től rendszeresen kiosztásra kerülő Kossuth-díjjal). A rendszeres megjelenési lehetőség és az elismerés a fiatal írókat a kommunista párt törekvéseinek medrébe terelte, így a moszkovitákkal együtt ők alkották az íróknak azt a rétegét, amelyik a leginkább azonosult a hatalom és a propaganda céljaival, következésképpen ők váltak a Rákosi-kultusz irodalmi megjelenítésének legfontosabb eszközeivé.

Az irodalom 1949-től a személyi kultusz legszemléletesebb megnyilvánulási formájává vált, hiszen népszerű formában jelentette meg a Rákosiról szóló legendákat, ezáltal Rákosi alakjának – Kossuthhoz hasonlatos – folklorizálódását próbálta meg elősegíteni. A mítoszok, legendák, mondák összefoglalását adja a Rákosi 60. születésnapjára megjelent Magyar Írók Rákosi Mátyásról címet viselő antológia. Megtaláljuk benne a Kossuth-Rákosi kontinuitást megjelenítő Nagy Sándor novellát, az 1919-es salgótarjáni legendát Örkény István interpretálásában (Rákosi nagy beszédet mond Rákóczi fája alatt, ez lelket önt a katonákba, és visszaverik az inváziós csapatokat. A fát pedig ezek után csak Rákosi fajaként emlegetik.⁷⁵), illetve az illegalitás, a per és a börtönévek eseményeinek számtalan feldolgozását. A kötetben szereplő versekből, novellákból, regényrészletekből és Háy Gyula színdarabjából egy olyan Rákosi-kép bontakozik ki, amely immár a totális kultusz összes jegyét magán viseli: kirajzolódik az egész nemzet

⁷⁴ Aczél Tamás–Méray Tibor: *Tisztító vihar*. Szeged, 1989. 22.

⁷⁵ Az igazsághoz hozzátartozik, hogy a beszéd ugyan elhangzott, csak nem Rákosi, hanem Hevesi Gyula szájából. Továbbá Rákosi se a Kormányzótanács megbízottjaként érkezett a városba, hanem egy visszavonuló egység komisszárjaként. (Hajdú Tibor: Kérdőjelek R. M. hiányzó portréjához. In: *Élet és Irodalom*, 1983. február 11.)

gondoskodó atyjának („Most van igazán apám! / Fogadj örökbe hű fiadnak. / Ki ennem adsz – vigyázz reám, / hogy jó legyek és szót fogadjak. / Szeretlek. Hatvan évedet / adtad nekem – hát én mit adjak? / Ki engem legjobban szeret, / az öljön meg, ha megtagadlak.”⁷⁶), a nép tanítójának, az ország mindenható vezetőjének monumentális képe.

Az irodalomhoz hasonló módon jeleníti meg Rákosi figuráját és személyét a képzőművészet. A propaganda céljainak megfelelően a festészet, illetve a szobrászat az irodalom különleges vizuális élményt nyújtó pótlékeként szolgált: a versekben, novellákban megfestett Rákosi-kép életre kelt a vásznon, kiformalódott a kőből. Éppen ezért a két művészeti ág Rákosival kapcsolatos témaválasztása is hasonló volt. A nép gondjaira felügyelő atya jovialis figuráját ábrázolja többek között Konecsni György az MDP II. kongresszusára készített plakátja, amelyen Rákosi a népet szimbolizáló sztereotip alakok (munkás, parasztasszony, katona) körében áll, akik mosolyogva hallgatják szavait. Rákosi proletárdiktátúra alatti tevékenységét Bencze László „Rákosi elvtárs a Vérmezőn 1919-ben toborzóbeszédet tart” című képe, illetve Ék Sándor „Rákosi elvtárs 1919-ben a salgótarjáni fronton” címet viselő festménye örökölte meg. A Rákosiról kialakult – kialakított – képzeteket leegyszerűbben és a legközvetlenebb módon a jól ismert búzamezős kép fejezte ki. A személyi kultusz egyik szimbólumává vált képről a következőképpen ír Aczél Tamás és Méray Tibor könyvében: „Valahogy ez a kép fejezte ki ... a legtömörebben és a legtökéletesebben mindazt, ami Rákosi Mátyásból ... a magyarság felé sugárzott. A derűt, amely fénybe vonta egész alakját, ahogyan ott állt a búzatengerben, az erőt s az erővel vegyes gyengédséget, ahogyan a tömött és mégis törékeny kalászokat a tenyerébe vette; a nyugalmat s a biztonságos jövő ígését, a gondoskodást, amellyel magára vállalja a felelősséget a kenyérért, a jövőért; a jóságot, ahogyan a gazda szerető szemével nézegeti a kalászokat; a szakértelmet, ahogy gyors és mégis biztos pillantása egyidejűleg fel is méri a búza minőségét, tudja, hány mázsa liszt várható egy-egy hektáron, s mintha azonnal be is szorozná fejben, hogy az országos eredményt megkapja. S mindezen túl, ez a fénykép egyszerű szimbolikájával sommázza leginkább azt a mindennél fontosabb igazságot is, hogy ez a férfi ebbe a talajba ereszti gyökereit, akárcsak a búza, innen sarjadt, innen hozza erejét és acélosságát, a magyar föld, a magyar falu küldötte ő.”⁷⁷

A képzőművészeti alkotásokon kívül az Agitációs és Propaganda Osztály nagy hangsúlyt helyezett az egyszerű portrék, fotók és egyéb képek egységesítésére és terjesztésére is, hiszen hivatalos vélekedés szerint a fotópropaganda „az agitáció és propaganda leghatásosabb eszköze, különösen a politikailag elmaradott néptömegek felé”.⁷⁸ Éppen ezért fontos volt a felvonulásokon, rendezvényeken,

⁷⁶ Reményi Béla: Mit adjak én? In: *Magyar Írók Rákosi Mátyásról*. Szerk.: Réz Pál – Vas István. Budapest, 1952. 139.

⁷⁷ Aczél – Méray: i. m. 160–161.

⁷⁸ MOL, 276. f./108. csop./2.ő. e.

gyűléseken vagy egyszerűen hivatali belső helyiségekben dekorációként használt vezető-képmások uniformizálása, „hogy ezzel elkerüljük a politikai hibákat, az ízléstelenségeket”.⁷⁹ Az 1949-es szabályozáshoz hasonlóan az Agit. Prop. Osztály 1950-ben újra javaslatot tett egységes, központilag meghatározott képsorozatok kiadására a vezetők további népszerűsítése érdekében.⁸⁰ A határozat értelmében különböző méretben megjelentek az új falragaszok (rendezvényeken való használatra), festmények, színezett rajz- és arcképsorozatok (belső helyiségek díszítésére) a szokásos elosztásban: Lenin, Sztálin, Rákosi (1951-től kezdve Rákosi megjelent a bélyegeken is) és a többiek (Kossuth, Petőfi, Marx, Engels, Táncsics stb.). A kibocsátott és már forgalomban lévő vezetőportrék – köztük a Rákosi-képek – számát nehéz pontosan megállapítani. A különböző visszaemlékezések, korképek alapján azonban joggal feltételezhető, hogy nagy mennyiségű kép volt forgalomban, amelyek olykor egész abszurd helyekre kerültek dekorációként: „... hentesbolt zsírpiramisára, női divatüzlet fehérneműkirakatába is politikusok kis szobrát vagy képmását helyezte el a szervilizmus”.⁸¹

A totális Rákosi-kultusz 1948-tól – a filmipar államosításától – kezdve mozgókép formájában is megnyilvánult, komplett audio-vizuális élményt nyújtva a filmhíradók, illetve propagandafilmeik nézői számára. Rákosit a filmkockákon gyakorlatilag a Szabad Nép hasábjain már megszokott ábrázolásmód szerint jelenítik meg. Ez jól megfigyelhető például a Rákosi elvtárs harcos fiai között című, 1952-ben készült honvédségi propagandafilmen: Rákosi váratlanul betoppan egy katonai tábor békés életébe. A katonák még nem sejtik, hogy ki érkezett hozzájuk, de a parancsnok egy megjegyzéséből, hogy „magas előljáró látogatja meg ma a tábort” mindenki érzi, tudja, hogy csakis Rákosi lehet a hirtelen érkezett látogató. A hír futótűzként terjed a táborban „még a gyengélkedő is felugrott, látni akarta Rákosi elvtársat pártunk legjobb fiát és vezérét”. Rákosi körbejárja a tábort, mindenhol van egy jó szava, okos tanácsa „minden alkalmat felhasználva nevelt, tanított minket”, és még az ebédet is megkóstolja, hogy lássa, mit esznek a katonák. Az újságcikkekben leírt látogatásokhoz hasonlóan a katonai táborban tett vizit is idilli képet nyújt Rákosi és az egyszerű nép közvetlen találkozásáról. A minden szavával tanító, mindenhol tanácsokat osztogató vezér és az áhítattal bámuló katonák megható együttléte rajzolódik ki a filmen olyan körítéssel, amely a Rákosiról írt Szabad Nép tudósításokból már ismert.

Rákosi Mátyás kultuszának minden kétséget kizáróan legmonumentálisabb megnyilvánulása a 60. születésnapjára rendezett ünnepségsorozat volt. A rendezvények megszervezésére és lebonyolítására szervezőbizottság alakult, Horváth Márton az Agit. Prop. osztály vezetőjének elnökletével. A propaganda osztály irányításának köszönhetően a különböző népszerűsítő eszközök között pontos munkamegosztás alakult ki Rákosi népszerűsítésével kapcsolatban: a

⁷⁹ Uo.

⁸⁰ Uo.

⁸¹ Open Society Archives, 300/40/3/264.

sajtó, amelyet központi instrukciókkal „pro-domókkal” tartott ellenőrzés alatt a propagandaszervezet, már 2 hónappal március 9-e előtt megkezdte a közelgő esemény előkészítését. Cikkek, riportok jelentek meg Rákosiról, amelyek személyének és születésnapjának jelentőségét próbálták meg tudatosítani. Ezenkívül szintén a sajtó népszerűsítette a Rákosi születésnapjára indult munkaversenyt és az ezzel kapcsolatban tett fogadalmakat; a nevezetes napon pedig teljes számot szentelt az operaházi ünnepség és a kül- és belföldről érkező üdvözetek leközlésére. Rákosi születésnapjának jelentőségét jelezték a különböző röpiratok, kiadványok, amelyek legnagyobb részét az Agit. Prop. Osztály utasítására születtek meg: kiadták a már említett irodalmi antológiát, és egy – az MDP vezérének életét feldolgozó – fotóalbumot. Rákosi életútját ezenkívül megjelenítette a Munkásmozgalmi Intézetben megrendezett *Rákosi Mátyás harcok élete* című kiállítás és számos brosúra, amelyek különböző formában írták le a nép vezérének útját a hatalomig. A különböző szerzők tollából származó életrajzok lehetőséget teremtettek arra, hogy Rákosi történelemformáló szerepét hangsúlyozzák, nagy számuk azonban némi zűrzavarhoz vezetett, hiszen Rákosi életét az 50-es évek elejétől politikai iskolákon, újságíró-tanfolyamokon stb. tanulmányozták, és a sok különféle életrajz egymástól független létezése problémákat okozott Rákosi egyes cselekedeteinek értelmezése terén. Éppen ezért a Propaganda Osztály az életrajzok – így közvetlenül az értelmezések – egységesítésére törekedett. „Tekintettel arra, hogy az utóbbi időben egyes megyei pártbizottságok és alsó pártbizottságok, valamint tömegszervezetek különféle anyagokat készítenek, sokszorosítanak és terjesztenek Rákosi elvtárs életéről, amelyeket felsőbb pártszervek nem ellenőriznek és így alkalmat adnak arra, hogy helytelen befolyások is érvényesüljenek Rákosi elvtárs születésnapjának előkészítésében propaganda vonalon. A Szervező Bizottság nem engedélyezi olyan anyagok kiadását és terjesztését Rákosi elvtársról – amelyeket a Központi Vezetőség Agit. Prop. Osztálya előzetesen nem ellenőrzött és nem hagyott jóvá. A megyei pártbizottságoknak a már forgalomban lévő hasonló tartalmú anyagokat a további terjesztés előtt ellenőrzésre kell bocsájtani. Meg fog jelenni Rákosi elvtárs életrajza, amelyet fel fognak dolgozni a pártiskolák és az esti politikai iskolák foglalkozásain és kizárólag csak ennek az anyagnak és a pártsajtóban megjelent anyagoknak az alapján vezessék a Rákosi elvtárs születésnapjával kapcsolatos propaganda kampányt. Horváth Márton s.k.”⁸² A szöveg által említett és később megjelent hivatalos Rákosi-életrajzot Illés Béla írta meg, és ez vált a különböző értelmezések iránymutató mintájává. A brosúra, amely több nyelven – köztük angolul – is megjelent, Rákosi életútját sorsdöntő fontosságúnak állítja be a magyar nép történelme szempontjából. Ez az értelmezés hangsúlyozza Rákosi kiválasztottságát, és ezzel próbálja meg igazolni az egy személy körül koncentrálódó hatalmat és személyi kultuszt, akárcsak az a már felvázolt asszociációs folyamat, amely szintén a születésnap körül érte el tetőpontját, és

⁸² MOL. 276. f./89. csop./10. ó. e.

amelynek szubsztanciáját Gerő Ernő operaházi ünnepi beszéde határozta meg: „Tiszteljük, becsüljük, szeretjük Rákosi elvtársat, mert minden becsületes magyar, hazánk minden igazi fia érzi, tudja: Rákosi és a Párt – egy! Rákosi és a magyar munkásosztály – egy! Rákosi és a magyar nép – egy!”⁸³

Az Agit. Prop. Osztály népszerűsítési kampányának részét képezték a névadások, amelyek Rákosi kultuszának legjellemzőbb elemeivé váltak 1952-re. A teljesség igénye nélkül álljon itt néhány példa a névadások korlátlan alkalmazásának illusztrálására: Rákosi Mátyás Nehézipari Műszaki Egyetem, Rákosi Mátyás Tanulmányi Ösztöndíj, Rákosi-érem, Rákosi Mátyás Tanulmányi Verseny, Rákosi Művek, ezenkívül számtalan utca és termelőszövetkezet viselte magán a párt vezetőjének nevét.

A születésnap Rákosi-kampány, amint látható, felvonultatta a propaganda eszközeinek teljes fegyvertárát: filmek, könyvek, festmények, plakátok stb. hirdették „a magyar nép vezetőjének”, „Sztálin legjobb magyar tanítványának” hírnevét. A központilag gerjesztett lelkesedési hullám gyakorlatilag az egész 1952-es évre jellemző volt, és csak Sztálin halála vetette vissza egy kis időre Rákosi-kultuszának töretlen szárnyalását. A gyász elmúltával azonban újult erővel tombolt tovább a dicshimnusz-áradat egészen Rákosi Mátyás 1953. júniusi leváltásáig.

Végjáték

A Rákosi-kultusz 1953. június 27-e után nem szűnt meg teljes egészében, hanem az új hatalmi helyzetnek megfelelően módosult, visszafogottabb lett. A párt hierarchiában Rákosi visszalépett a „hétköznapi” pártvezető szintjére – amit jól tükröznek az 1953-54-es ünnepek protokoll-listái, és ez nyilvánvalóan nem hagyta érintetlenül a személye körül kialakult kultikus tisztelet jellegét sem. A pártpropaganda, amelynek elsődleges funkciója 1949-től Rákosi Mátyás kizárólagos dicsőítése volt, a megváltozott körülmények következtében felhagyott az egy személyre koncentrálódó totális népszerűsítő kampánnyal. A Rákosi személyével kapcsolatos propaganda az 1953-54-es években leginkább a koalíciós időszak propagandájához hasonlítható: eszközként szinte kizárólag csak a sajtó állt rendelkezésre – akárcsak 1945 és 1947 között –, ami azzal a következménnyel járt, hogy csökkent Rákosi népszerűsítésének intenzitása. A sajtó nyelve is jóval visszafogottabb lett, eltűntek a lelkesedést tükröző közbeszúrások, de a cikkek, riportok hangneme nem volt – nem is lehetett – elítélő vagy kritizáló. A Rákosiról szóló tudósítások száma is jóval kevesebb lett, és elmaradtak a szokásos évi születésnap köszöntések is. A Rákosi-kultusz új elemekkel 1953 után – az előbb említett okok miatt – már nem gazdagodott, és gyakorlatilag csak azokból az elemekből táplálkozott, amelyek már a fordulat éve előtt is szerves részei voltak Rákosi kultuszának (1919-es népbiztosi tevé-

⁸³ *Nehéz esztendőkhő krónikája 1949-1953. Dokumentumok.* Szerk.: Balogh Sándor. Budapest, 1986. 392.

kenysége, perek, börtönévek, újjáépítés). Jól látható tehát, hogy a töretlenül felfelé ívelő személyi kultusz menetében 1953 jelentős törést okozott, és visszavetette a Rákosi-kultuszt a koalíciós idők szintjére. A stagnálás azonban nem volt hosszúéletű, hiszen ahogy Rákosi fokozatosan újra megkaparintotta a hatalmat, és visszaküzdötte magát az élre, úgy erősödött fel – főleg a sajtóban – a vele kapcsolatos propaganda, és vált ismét egyre nyilvánvalóbbá a személyi kultusz továbbélése. A jelenség újraéledésének egyértelmű jele, hogy 1955 októberében a második Rákosi-per 20. évfordulója alkalmából a Központi Bizottság határozatot hozott a per jelentőségéről: „Eltársaink bátorsága, hősiessége, elvi kéréhetetlensége a bíróság előtt hatalmasan gazdagította a párt fegyvertárát, példadasként és erőforrásként fog szolgálni minden kommunista számára a pártmunka következő szakaszára.”⁸⁴ A jubileumnak a Szabad Nép is kellő figyelmet szentelt, sőt a napilap ezenkívül megemlékezett Rákosi hazatérésének 10. évfordulójáról is. Mindezek mellett Rákosi egyre gyakrabban szerepelt a nyilvánosság előtt – ebből következően a sajtóban is –, és személyes megjelenésének leírása is egyre jobban kezdett hasonlítani az 1953 előtti ábrázolásokra: „Forró szeretettel, percekig tartó tapssal, »Éljen a párt!« – »Éljen Rákosi!« kiáltásokkal fogadta Csepel népe képviselőjét. S ki tudja hányszor hangzott fel a taps, hányszor hangzott fel éljenzés a beszámoló közben.”⁸⁵ „A csillebérci úttörőtábor kis lakói meleg szeretettel veszik körül kedves vendégüket Rákosi eltársat... A kis pajtások alig tudtak hova lenni örömben...”⁸⁶ A Rákosi-kultusz azonban – nyilvánvaló felerősödése ellenére – 1955-ben sem nyilvánult meg olyan totális formában, mint pl. 1952-ben, és akárcsak 1953–54-ben, továbbra is főképp a sajtóra korlátozódott.

Az 1955-es kivirágzás – bármennyire is magában hordozta a személyi kultusz reneszánszának csíráit – kérészéletűnek bizonyult, hiszen az SZKP XX. kongresszusának hatására meginduló enyhülés a Rákosi-kultuszt sem hagyta érintetlenül. Egyre inkább felerősödtek 1956-ra az elégedetlenség hangjai – mind a közvélemény, mind a Szovjetunió részéről –, aminek következtében az új erőre kapott Rákosi-kultusz ismét kezdett visszaesni. Az SZKP által „hibásnak” bélyegzett jelenségre utaló jegyeket a kommunista vezetés igyekezett eltávolítani a magyar közéletből: megszűntek az ütemes tapsok, kevesebb kép jelent meg a felvonulásokon, és 1956 szeptemberében sor került a Rákosiról elnevezett intézmények nevének visszaváltoztatására is. Rákosi azonban ekkor már nem volt Magyarországon; a XX. kongresszus hatására történt változások a személyét már nem találták alkalmasnak az ország vezetésére, és ezért szovjet utasításra az MDP KV – Mikojan jelenlétében – július közepén lemondatta tisztségéről. Rákosi ezek után a Szovjetunióba távozott, és mivel személyét a Kádár-korszak hivatalos értelmezése összekötötte a „hibás” személyi kultusz kialakulásával, a bukott politikus többet nem volt kívánatos az ország területén, így az egykoron istenítt Rákosi száműzetésben halt meg 1971. február 5-én.

⁸⁴ OSA, 300/40/3/264.

⁸⁵ Szabad Nép, 1955. augusztus 9.

⁸⁶ Szabad Ifjúság, 1955. július 21.

Névadások

Rákosi Mátvás utca – Kalocsa, Kiskunfélegyháza, Szarvas

Rákosi Mátvás Nehézipari Műszaki Egyetem, Miskolc

Rákosi Mátvás Vas- és Fémművek, Csepel

Rákosi Művek, Bukarest

Tsz-ek, Tszcs-k.:

„Rákosi Csillaga” – Karcag, Kengyel, Nagyiván, Üvegháti tanyavilág

„Rákosi”, „Rákosi Mátvás” – Abony, Csemő, Baracs, Becsehely, Cegléd – Csemő, Csengőd,

Dunavarsány, Felsőpetény, Gyáró, Hajdudorog, Ibrány, Kiskunmajsa, Köröstarcsa, Levél, Mágócs,

Mosonszentjános, Nagykálló, Nyírlugos, Pálmonostora, Pilis, Porcsalma, Rábalapona, Tiszacsege,

Tizsakiúrt, Zsámbék, Naszály

„Rákosi” munkásbrigádok az iparban és a mezőgazdaságban

Rákosi Mátvás Tanulmányi Verseny, Rákosi Mátvás Tanulmányi Ösztöndíj, Rákosi Mátvás Tanulmányi

Érdemrend (levéltár Xerox)

Rákosi Mátvás Gyermekotthon, Bp., VI. Kmetty u. 31.

Rákosi Mátvás Kulturház, Bp., XIII. József A. tér 4.

Rákosi Mátvás Hadikórház, Korea

A Testnevelési Főiskola Rákosi kupája, labdarúgótorna

Rákosi proli telep, Debrecen

Az NDK-ban Mecklenburg, Murchin területén egy gépállomást Rákosiról neveztek el (Szabad Ifjúság, 1952. Aug 16.)

Rákosi kolhoz, Bulgária, Uzondzovo (forrás lásd előbb)

Képzőművészeti munkák

Olcsei Kiss Zoltán – mellszobor Rákosi Mátvásról

Kerényi Jenő és Tar István – dombormű

Pátzai Pál – dombormű

Benedek Jenő – *Rákosi elvtárs Túrkevéen*, olajfestmény

Ék Sándor – *Rákosi elvtárs 1919-ben a salgótarjáni fronton*, olajfestmény

Bencze László – *Rákosi elvtárs a Vérmezőn 1919-ben ioborzóbeszédet tart*, olajfestmény

Csáki-Maronyák József - *Rákosi elvtárs az Alkotmányról szóló beszéd közben*,

- *Rákosi elvtárs dolgozószobájában*

Konecsni György plakátja Rákosival az MDP II. Kongresszusára

MDP KV Agit.Prop osztálya – *Rákosi Mátvás harca a magyar népért*, 5 falitáblából álló sorozat több mint 60 képpel

Kiállítás

Rákosi Mátvás harcok élete, A Magyar Munkásmozgalmi Intézet rendezésében, 1952 március 9. Bp., de vidéken is volt

Film

Rákosi 60. Születésnapjának megünnepléséről

Filmhíradók és egyéb propagandafilmelek

Rákosival kapcsolatos munkafelajánlások, munkaversenyek

1950. november 2. Rákosi Mátvás kiszabadulásának évfordulója

1950. november 20. A bányászok Rákosi-műszakot rendeztek

1951. munkások túlteljesítési fogadalmat tettek

1952. születésnap

- Aczél Tamás – Méray Tibor: *Tisztító vihar*. Szeged, 1989.
- A fordulat évei. Politika – Képzőművészet – Építészet 1947–1949*. Szerk.: Ständeisky Éva – Kozák Gyula – Pataki Gábor – Rainer M. János. Budapest, 1998.
- A magyar népi demokrácia története 1944–1962*. Szerk.: Balogh Sándor – Jakab Sándor. Budapest, 1978.
- A Rákosi-per*. Szerk.: Györfly Sándor. Budapest, 1950.
- A személyi kultusz humora – Ötszáz vicc*. Szerk.: Bényei József. Debrecen, 1989.
- Bíró Eugénia: *Száműzetésben*. Budapest, 1994.
- Borsányi György – Kende János: *Magyarországi munkásmozgalom 1867–1980*. Budapest, 1982.
- Botos János: *A politikai humor 1945–1948*. Budapest, 1989.
- Brown, Peter: *A szentkultusz kialakulása és szerepe a latin kereszténységben*. Budapest, 1993.
- Czigány Lóránt: *Nézz vissza haraggal! Államosított irodalom Magyarországon*. Budapest, 1990.
- Gerő András: *Az államosított forradalom. 1848 centenáriuma*. Budapest, 1998.
- Gerő András: Március 15. In: Uő.: *Magyar polgárosodás*. Budapest, 1993. 397–417.
- Gyarmati György – Botos János – Zinner Tibor – Korom Mihály: *Magyar hétköznapok. Rákosi Mátyás két emigrációja között 1945–1956*. Budapest, 1988.
- Hajdu Tibor: Kérdőjelek R. M. hiányzó portréjához. In: *Élet és Irodalom*, 1983. február 11.
- Hét évszázad magyar versei*. Budapest, 1951.
- Kardos László: Rákosi Mátyás alakja a magyar költészetben. In: *Irodalomtörténet*, 1952/2. sz. 129–144.
- Kerek egy esztendő*. Szerk.: Méhes Vera. Budapest, 1952.
- Koselleck, Reinhart: *Az asszimetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája*. Budapest, 1997.
- Kun Ágnes: Emlékeim Rákosi Mátyásról. In: *Új Tükör*, 1987. február 22.
- Magyar írók Rákosi Mátyásról*. Szerk.: Réz Pál – Vas István. Budapest, 1952.
- Magyarország története 1918–1990*. Szerk.: Pölöskei Ferenc – Gergely Jenő – Izsák Lajos. Budapest, 199(?)
- Nehéz esztendőök krónikája 1949–1953. Dokumentumok*. Szerk.: Balogh Sándor. Budapest, 1986.
- Nemes János: *Rákosi Mátyás születésnapja*. Budapest, 1988.
- Palasik Mária: A szőlásszabadság deklarálása és korlátainak kezdete Magyarországon (1946–1949). In: *Századok*, 1998/3. sz. 585–600.
- Politikuspályák*. Szerk.: Sánta Ilona. Budapest, 1984.
- Püskösti Árpád: *Rákosi a csúcson 1948–1953*. Budapest, 1996.
- Püskösti Árpád: *Rákosi a hatalomért 1945–1948*. Budapest, 1992.
- Radzinszkij, Edvard: *Sztálin*. Budapest, 1997.
- Rákosi Mátyás: *Visszaemlékezések*. 1–2. köt. Budapest, 1997.
- Sedergren, Jari: *Historians, Film and Propaganda*. (Előadás. Elhangzott az International Students of History Association 1998. évi konferenciáján Helsinkiben április 9-én)
- Sipos Levente: Hiányos levéltár (I.). MSZMP-dokumentumok a „személyi kultusz idején elkövetett törvénysértésekről”. In: *Társadalmi Szemle*, 1994/11. sz. 72–94.
- Sipos Levente: Hiányos levéltár (II.). Válogatás az MSZMP Központi Bizottsága 1962. augusztus 14–16-ai ülésének hozzászólásaiból. In: *Társadalmi Szemle*, 1994/12. sz. 69–87.
- Ständeisky Éva: *Az írók és a hatalom 1956–1963*. Budapest, 1996.
- Szabad Nép*, 1945–1956.
- Tokaji András: A harc és a győzelem zenéje. A zenei élet a totalitarista pártok hatalomért folytatott harca idején és a diktatúra konszolidációja után. In: *Mozgó Világ*, 1992/2. sz. 36–43.
- Tokaji András: *Mozgalom és hivatal. Tömegdal Magyarországon 1945–1956*. Budapest, 1983.
- Tokaji András: *Tömegdal Magyarországon 1945–1956*. 1–2. köt. Budapest, 1985.
- Véleményekvittek a felszabadulás utáni történetünkről*. 1–2. köt. Szerk.: Balogh Sándor. Budapest, 1987.